

A-156.3 II

BERNARD SOOT

II EST I
kirjanduslugu

RAHVUSLIKU
ARKAMISAJA
KIRJANDUS

*

KESKKOOLI IX KLASSILE

R K

"PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"

TALLINN

2-34205

A-15613II

C-56

BERNARD SOOT

EESTI KIRJANDUSLUGU

Rahvusliku ärkamisaja kirjandus

KESKKOOLI
IX KLAASILE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1945

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

34205

RAHVUSLIKU ÄRKAMISAJA KIRJANDUS (1860—1890).

Ajajärgu olustik, juhid ja põhisuunad.

19. sajandi 60- ja 70-ndaid aastaid võib pidada meie ühiskondlikus ning kirjanduslikus elus rahvuslikuks ärkamisajaks. Sellele ajajärgule on, ühenduses eesti kodanluse tekkimisega, üldiselt iseloomulik võitlus feodalismi vastu, mis viib kapitalistlik-vabamajandusliku korra võidule. Ajajärgu tähelepandavamaks sotsiaalse ümberkujunemise aluseks on keiser Aleksander II (1855—1881) aegsed talupoja olukorda parandavad reformid sajandi 60-ndaist aastaist, nagu suuremate liikumisvabaduste andmine (1863), talupoegade vabastamine mõisniku koduse karistuse alt ja teoorjuse kaotamine. Need uuendused olid paratamatud, sest ühiskondlik areng oli jõudnud feodalismi kriisini, mida tähistasid muuseas sellised nähtused, nagu teoorjus-aegse sunniviisilise töö liiga vähene viljakus, vabameelsemate kapitalistlik-liberalistlike ideede levik laiemasse rahvakihtidesse ja sagedased töölisrahutused. Et ummikulisest olukorrast välja rabelda, tuli valitseval kihil teha järeleandmisi edumeelsuse suunas. Talupoegadel avanes nüüd võimalus minna teoorjusest üle raharendile ja hakata talusid päriks ostma. Viimane muutus massiliseks Lõuna-Eestis 60-ndail ja Põhja-Eestis 80-ndail aastail, millal põllumajanduslike saaduste hea tasuvuse tõttu

talupoegade majanduslik olukord järsult paranes. Nii tekkis varsti uus, majanduslikult iseseisev, mõisnikest sõltumatu jõukas talupojaklass, kelle edasipüüdlikumad ja haridustahtelisemad liikmed ei jätnud võimalust kasutamata oma lastele kõrgema hariduse andmiseks. Hoolitsedes eeskätt oma isikliku ainelise heaolu eest, ei olnud neil kandvamat ideelist alust, mistõttu nad sattusid võõrmõjude alla ja muutusid suurelt osalt kadakaiks. Sellest hoolimata tekkis talupojaklassile lisaks peatselt kodanliku intelligentsi kiht, mis koosnes eeskätt maa-alkkooliõpetajaist. Need olid pärit peamiselt maakehvikute perekondadest, kes olid teravamalt tunda saanud balti-saksa ekspluateerijate karmi kätt ja asusid innustunult võitlema nende vastu. Maade koondumisega külaühiskonnas üksikute jõukamate talupoegade valdusse ja küllalt kõrge raharent teiselt poolt sundis maast lahti ütlema hulga põlluharijaid, kellest sai rohkearvuline maaproletariaat. Elatusvõimalusi otsides rändas see suurel hulgal Venesse või siirdus maalt linnadesse, kus kapitalismi tõusuga oli hakanud arenema hoogsalt tööstus ja kaubandus. Ühes sellega tekkis eestlastest linna-
proletariaat ja väikekodanlus. Viimane tegutses eeskätt kaubitsemisega. Laiade rahvakihtide majandusliku iseseisvumisega kaastus väljapaistvalt hoogne rahvus-
tunde tõus, teostus rahvuslik ärkamine, milles olid kõige kandvamaiks jõududeks maa-alkkooliõpetajad ja talunikud, teataval määral ka linnade eestlastest väikekodanlus. Rahvusliku liikumise lähtekohaks oli Lõuna-Eesti, eriti Viljandi-
maa, kus majanduslik iseseisvumine toimus kõige soodsamais tingimuses.

Niiviisi eriklassideks diferentseerunud eesti ühiskond oli üldiselt alles üksteisest teravamalt eraldumata ja kõiki ühendas tahe ning vajadus võidelda sajanditepikkuse ühise vaenlase — mõisnikuseisuse ja balti-saksluse vastu. Feodaalkorra

varemeist tõusev eesti värske kodanlus haaras innukalt pärast oma teatavat majanduslikku iseseisvumist ka vaimsete relvade järele, tunnistades pühaks rahvuse, emakeele ja isamaa, mille teenistusse ta kutsus pühendumata üle maa kõiki rahvakihte. Rahvuslik idealism haaras eriti maakooliõpetajaid, kes said peamisteks rahvusliku ärkamisaja ideede kandjaks. Nad hakkasid kõigepealt innustunult levitama kirjaoskust, lõid omi rahvuslikke kirjanduseharrastajate ringe ja organiseerisid aadli eesõiguste vastu võitlemiseks omi ühiskondlikke ettevõtteid.

Esimeseks tähtsamaks ühissetevõtteks, mis sai alguse Viljandimaalt, oli ülemaaline rahakogumine, et asutada esimene eestikeelne kõrgem õppeasutis. Kuna tol ajal oli laialt levinud naiivne usk Vene keisri õiglusse ning heatahtlikkusse, siis kavatseti asutatav kool nimetada Aleksander I nimega Aleksandri-kooliks rahva orjuspõlvest vabastamise mälestuseks¹. Raha kooli heaks tuli aastate kestel kokku ootamatult suur summa — 100 000 kuldrubla ulatuses, mis tõestab majanduslikult kurnatud rahva haruldast haridustahet ning -vaimustust. Kuid hoolimata ärkamisaja juhtide püüdest olla või näida truualamlikud Vene keisrile ja valitsusele, ei tulnud sellest ühisüritusest midagi välja. Tsaariaegne Venemaa, mida õigusega on kutsutud rahvaste vanglaks, ei talunud mittevene rahvaste omakultuuri avaldusi. Eesti Aleksandri-kooli kapitali kasutati hiljem (a. 1888) venekeelse samanimelise linnakooli asutamiseks Põltsamaale. Kuid liikumisel oli juba omaette hinnatav tähtsus, sest rahakogumiseks moodustatud organisatsiooni kaudu selgitati rahva äratusliikumise sihte ja astuti ülemaalisesse kontakti.

Teiseks ärkamisaegseks, Viljandimaal organiseeritud ühissetevõtteks oli (juba a. 1854 alustatud) palvete ja saatkon-

¹ Ärkamisaja juhtide puhul võib võtta truualamluse näitamist keisrile mõnikord ka võitlusvõttena balti-saksluse ülevõimu murdmiseks.

dade korduv saatmine Peterburisse keisri juurde sihiga selgitada mõisnike omavoli ja ülekohut ja paluda keisrilt nii majandusliku olukorra parandamist kui ka õiguslikku kaitset. Siingi loodeti rohkem kui oleks olnud selleks põhjust. Keiser ja valitsus toetasid eestlasi küll mõnikord nende võitluses, kuid ainult niivõrd, kuivõrd see neile endile näis kasulikuna. Saatkonnaliikmed said võimude poolt tagakiusamise all mitmeti kannatada.

Rahva äratusliikumises tekkis rida aktiivseid keskusi ja väljapaistvamaid juhte, kes rahvuslike üldürituste läbi viimisel astusid üksteisega üsna tihedasse kontakti. Viljandi maal olid juhtivamaiks tegelasteks maakooliõpetaja J. Adamson, vennad A. ning P. Peterson ja H. Wühner, Tartus J. V. Jannsen ja J. Hurt, Võrus Fr. R. Kreutzwald. Ka Peterburis tekkis aktiivne eesti patriootide ring, eesotsas maalikunstnik J. Köleriga. Ärkamisaja lõpu poole sai eesti talupoegade äratusliikumine veel enesele juurde väga aktiivse ning selgepilguse talunikejuhi C. R. Jakobsoni.

Nende juhtide poolt algatatud, ülemaalse tähtsusega üritustest, mis aitasid eesti võrsuvat kapitalistlikku ühiskonda maailmavaateliselt ja majanduslikult kindlustada ja edasi arendada, olid tähelepandevamad: 1868. a. algatatud Eesti Kirjameeste Selts, mis üle paarikümne aasta oli meie kirjanduskultuuri arendamise keskuseks; 1888. a. asutatud kaubalaevaselts „Linda“, mis oli 125 000-rublase kapitaliga ülemaaline ettevõtte; 1871. a. Tartusse asutatud esimene põllumeeste selts jt. Teatrikultuurile avaramaid võimalusi tähendas Tartusse 1865. a. Vanemuise Seltsi ja Tallinnasse samal aastal Estonia Seltsi asutamine.

Ühenduses ühiskondlike ürituste tekkimise ja elavnemisega kujunes ka eesti ajakirjandus ja hakkas täitma rahva poliitilises kasvatuses oma ajalooliselt tähtsat osa. Teerajaks on siin J. V. Jannsen oma esimeste järjekindlalt ilmu-

vate ajalehtedega „Pärnu Postimees“ (1857) ja „Eesti Postimees“ (1863). Aastal 1878 hakkas lisaks ilmuma C. R. Jakobsoni toimetusel Viljandis ärkamisaja kõige radikaalsem ajaleht „Sakala“.

Vaatamata sellele, et Jannsen oli tüüpiline konservatiivne kodanlane, kes ei nõudnud võitlust feodalismi vastu, vaid leplikkust nii mõisnike kui ka kiriku suhtes, ja et tal olid esikohal omad majanduslikud huvid niivõrd, et see viis lõpuks rahva huvide müümiseni mõisnike ja vaimulike huvide heaks, on tal siiski hinnatavaid teeneid rahva äratusliikumises. Oma mõnusalt lopsaka ning rahvaliku jutustamisandega ja ülalt alla rääkivast kirikukantsli toonist vabanemisega õnnestus Jannsenil teha eesti ajakirjandust rahva keskel populaarseks. Tema „Postimeeste“ kaudu hakkas juba vähehaaval kajastuma eestlaste avalikku arvamist ja opositsioonimeelt, mis väljendus eeskätt lehe ilukirjanduslikus osas, kus talupoegade olukorra viletsust ei seletatud enam ainuüksi nende eneste laiskuse ja rumalusega, vaid leiti süüdlasi ka mujalt (näit. omavoliliselt toimivad mõisateenrid jt.)¹.

Jannsen oli ühtlasi aktiivsemaid eespool mainitud seltside asutajaid. Tema ettevõttel toimus ka üks ärkamisaja meeleolukamaid rahvuslikke suurüritusi — esimene eesti üldlaulupidu (1869), mis oli sajandite järel esimeseks massiliseks eestlaste kokkutulekuks üle maa. Siin oli ärkamisaja liikumise nii suuremail kui ka vähemal juhtidel võimalik astuda isiklikku kontakti, üksteist vastastiku tegudele õhutada ja vaimustada. Kuigi laulupidu oli mõeldud Jannseni poolt esialgu Eesti priiuse 50-nda aastapäeva tagasihoidlikuks pühitsemiseks, kujunes see osavõtjaile sütitavaks rahvuslikuks elamuseks, mille järelkajad tungisid kodumaa kõrvalisematessegi maanurkadesse. Kuid I eesti laulupeo

¹ Vt. V. Miller, „Eesti ajakirjandus balti-saksluse teenistuses“, „Eesti Kirjandus“ nr. 8 — 1940.

äratavat mõju ei tohi siiski ülehinnata, nagu seda on sageli tehtud. Teataval määral tuleb arvestada juba asjaolu, et laulupeo kava oli rohkem võõras kui rahvuslik, sest selle 26 laulust koostuvasse repertuaari kuulus ainult 2 laulu eesti heliloojalt (A. Kunileid'ilt) ja peagu pooled lauludest (12) olid vaimulikud.

Kokkuvõttes oli Jannseni poliitiline tegevus oma olemuselt antagonistlik. Ta õhutas ja julgustas rahvast edasipüüdlikkusele, kuid teiselt poolt tegi kõik talupoegade iseteadvuse uinutamiseks.

Jannsenile on mõnes suhtes lähedane teine ärkamisaja liikumise väljapaistvam juht Jakob Hurt (1839—1906). Nad mõlemad olid väikekodanlike ning saksasõbralike haritlasringide esindajad, kelledena nad sattusid teravasse vastuollu C. R. Jakobsoniga. Kuid Jannseniga võrreldes on Hurda tegevuse progressiivne pool siiski silmapaistvalt hinnatavam. Ta tähtsamaks teeneks on emakeelse kooli mõtte levitamine ja propageerimine. Ta oli Eesti Aleksandri-kooli peakomitee presidendiks (1870—1883), Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks (1872—1881) — seega tuleb Hurta hinnata ka rahva vabastamist taotlevate kultuurürituste juhina. Hurda peahuvi keskendub hiljem eesti rahvaluule kogumisele, mida ta organiseerib suurejooneliselt, teadusmehele omase asjalikkuse ning süstemikindlusega. Vaimustades rahvaluulekogumisest osa võtma kõige laiemaid rahvakihte üle maa, kujuneb Hurda rahvaluulekogu 114 695-leheküljeliseks, kus on 250 062 numbrit vanavara. Erilist huvi tundis Hurt eesti vanade rahvalaulude vastu, mida ta kavatses teaduslikult läbi töötada ja välja anda seerias „Vana kannel“. Tegelikult jõudis ilmuda sellest ainult kaks köidet (aastal 1885 „Vana kannel“ I, mis sisaldas Põlva kihelkonna lauluvara, ja aastal 1886 „Vana kannel“ II Kolga-Jaani kihelkonna rahvalaulude koguna). Peale selle ilmus Hurdalt

veel kolm köidet „Setukeste laule“ (1904—1907). Neist viimane avaldati pärast Hurda surma.

Hurda töö rahvaluule alal omab põhjanevat tähtsust rahvuslike teaduste rajamises.

Ärkamisaegse rahvusliku liikumise suurimaks poliitiliseks juhiks tuleb pidada Carl Robert Jakobsoni (1841—1882), kes kõige teadlikumalt, julgemalt ning osavamalt võitles eesti talupoja vabastamise eest mõisnike eestkostmise ning ülevõimu alt. Saanud Valga Zimse seminaris oma aja kohta vabameelse hariduse, sattus Jakobson Tormas köstri- ja kooliõpetaja ametit pidades vastuollu kõrgi kirikuõpetaja ja veel kõrgima ning seisuseuhkema mõisnikuga, kellele Jakobsoni teadmiste pakkumises innukas ning moodne õpetamisviis koolis näis ohtlikuna. Jakobsonil tuli loobuda kohast. 1863. a. siirdub Jakobson Peterburisse, kus ta tutvub sealse eesti rahvusgrupi juhi prof. J. Köleriga, kelle mõjul ta kujuneb lühikese aja kestel vaimustatud rahvuslane. Tol ajal oli Venemaal juba alanud rahvuslik-slavofiilne vool, mis taotles kõigi mittevene rahvaste venestamist ja nõudis muuseas ka balti aadli eesõiguste kaotamist. Viimast suunda ruttasid kasutama Peterburis elavad eestlased ja lätlased oma rahvaste vabastamiseks sakslaste ülevõimu alt. Nii on ka Jakobsonile ja ta järglastele muuseas iseloomulik teatav sõbrustamine vene tsaarivõimuga ja slavofiilidega. Kui Jakobsonil oli see peamiselt võitlusvahendiks feodalismi vastu (vene rahvas endas nägi Jakobson küll oma loomulikku liitlast), siis üksikud hilisemad tegelased, nagu A. Grenzstein, J. Kõrv jt. kalduvad slavofiilide venestamise ideid kriitikata omaks võttes ohtlikku liialdusse, jõudes eesti rahvuse olemasolu mõtte eitamiseni.

1865. a. astub Jakobson „Eesti Postimehes“ avalikkuse ette juhtkirjadega, kus ta nõuab eesti kooliolude radikaalset parandamist, eriti katekismuse mõttetut tuupimise piiramist ja

kooli vabastamist vaimulike otsese mõju alt, kel oli koolide revideerimisõigus. Kuid Jakobson ainult ei arvustanud, vaid ruttas otsekohe ka abi pakkuma, kirjutades rea eestikeelseid ilmlikke õpperaamatuid. Eriti hinnatav on Jakobsoni „Kooli Lugemise raamat“ (I—III, 1867—1876), mis sai suure poolehoidu osaliseks, sisaldades õnnestunud valiku oma aja eesti ilukirjandusest ning selle kõrval rea huvitavaid õpetlikke ning asjalikke reaalainelisi palasid.

1870. a. avaldab Jakobson juba „Eesti Postimehes“ puhtpoliitilisi seisukohti, süüdistades tabavalt balti tagurlikke võimutsejaid talupoegade kurnamises ja nende moraali hävitamises kõrtsidega. Samal aastal annab Jakobson välja oma „Vanemuises“ peetud (1868—1870) „Kolm isamaa kõnet“, kus ta teostab Peterburi eesti patriootide keskel tekkinud mõtet — äratada rahvas rahvustunnet ta ajaloo näitamise kaudu. Jakobson tõstab neis kõnedes rahvale silmade ette veetlevalt ta muistset vabadust, nimetades seda valgusaajaks, millele aga järgneb sakslaste maaletulekust alates pimedusaeg. Rohke faktilise materjali põhjal näitab Jakobson tõetruult, et sakslastel polnud maad vallutades südamel mitte mingi nn. kultuurimissioon, vaid vara- ja võimuahnus. Nad asusid kõigepealt rahvast kõige julmemate abinõudega halastamatult riisuma, tapma ja orjastama. Kuna venelased olid sõdades kinni ega olnud neil seetõttu võimalik appi tulla, õnnestuski sakslastel ülevõimu tõttu maa vallutada ja aheldada rahvas sajandeiks pärisorjusse. Siis aga lõpuks saabusid Aleksander II aegsed olukorda parandavad reformid, mida Jakobson kutsub koiduajaks. Oma esimese isamaakõne lõpul ütleb Jakobson võidutundes lootusrikkalt:

„Aga pimedus ei kesta igavesti, ja tõusis koit hommiku poolt ja kuulutab heledat valgust.“

„Kolm isamaakõnet“ leidsid rahva keskel suurt poolehoidu ja levisid hulgaliselt. Balti-sakslaste poolt võrreldi neid kõnesid tuletungalde heitmisega rahva sekka.

1871. a. asub Jakobson Peterburist kodumaale, et tihedamalt osa võtta siinsest kultuurilisest ja poliitilisest tööst. Ühtlasi ta hakkab varsti Väandras tegelikuks talunikuks. 1878. a. saab Jakobson kauaoodatud loa anda välja oma ajalehte. Sama aasta kevadel alustabki Viljandis juba ilmumist tema ajaleht „S a k a l a“, mis saab siit peale meie ärkamisaegse rahvusliku liikumise kõige julgemaks ning aktiivsemaks hääleandjaks. Jakobson asus „Sakalas“ võitlema täie ägedusega mõisnike keskajast päritud iganenud eesõiguste ja kirikluse vastu. Viimane suund viis ta vastuollu Hurdaga, kel oli põhjust Jakobsoni süüdistada „usupõhja alt ärakaevamises ja kirikumüüride mahakiskumises“. Jakobson nõudis kõigepealt, et eestlastele ja sakslastele antaks ühesugused õigused, paljastas halastamatult balti feodaalkorra pärimuste reaktioonilist olemust ja õhutas rahvast kartmatult ühiskondlik-poliitilisele isetegevusele. Rahva all mõtles Jakobson küll peamiselt talunikeklassi, maatöölised ja eesti linna-väikekodanlus jäid ta huvipiiridest välja. Jakobsoni ideaaliks oli mõisnikega üheõiguslik talupojaklass, kes enesele võiks saavutada lõpuks mõisnikega võrdse majandusliku taseme.

Jakobsoni julge, visa ning teadliku võitluse tulemuseks oli talupoegade eksploateerimise võimaluste piiramine nende põliste vaenlaste — mõisnike kahjuks, iseseisvama eesti talupojaklassi tekkimine ja laiemate rahvakihtide õhutamise ühiskondlike olude positiivsele uuendamisele. See tähendab meie ühiskondlikus arengus sammu edasi.

Kuid Jakobsonil ei puudu ka puhtkirjanduslikku laadi teened. Rajades oma avalikku arvamust mõjustavate teostega eesti aktiivse publitsistika ja oma õpperaamatutega esimese väärtusliku koolikirjanduse, Jakobson ühtlasi tegutseb ka ilu-

kirjanduse alal, sidudes seda lähedalt tõsieluga ja sellest väljakasvanud ideoloogiaga. Nii kirjutas Jakobson näidendi „Arthur ja Anna“ (1872), kus ta mõjukalt naeruvääristab seisuslikku uhkust, eelarvamusi ja rumalust ja tõstab esile inimese väärtuslikkust hoolimata seisusest ja rahvusest. Luuletajana andis Jakobson välja ananüümselt väikese värsivihu „Lauliku C. R. Linnutaja laulud“ (1870), kus ta esineb eeskätt orjusaja ülekohtu ja „priiuse koidu“ laulikuna. Nii vormilt kui ka motiivelt toetub Jakobson ses kogus silmapaistvalt progressiivseile eeskujudele (Kreutzwald, Koidula, Veske, Heine).

Hinnates eespool esitatud talupoeglik-rahvusliku ärkamisaja sündmusi ja juhtivate isikute tegevust, tuleb konstateerida, et kuigi oma olemuselt kodanlik, on see, eeskätt eramandi, „oma toa, oma loa“ eest hoolitsev äratusliikumine siiski ajalooliselt võttes progressiivne nähtus, mis tähendas pärisorjuse jäänuste lõplikku likvideerimist, lõi eeldusi tööstuskapitalismi arengule ja pani seega aluse ühiskonna kõige edumeelsema ning loovama klassi — linnatööliskonna tekkimisele ja hoogsale kasvule.

On arusaadav, et rahvuslik äratusliikumine ei võinud jääda kajastamata ka kirjanduses. See toob enesega järsu pöörde edu suunas. Kui eesti lugeja võis seni kirjandusest leida talurahvale ülalt alla vaatavaid õpetusi ja manitsusi alandlikele voorustele, siis hakkab eesti kirjandus möödunud sajandi 60-ndaist aastaist peale peegeldama juba võrdlemisi suurel määral oma rahva elusisu, tema majanduslikke ning kultuurilisi püüdlusi. Ta väljendab talupoegkonna ja vaevalistest oludest tõusnud maalähedase intelligentsi soovunelmaid ja meeoleulusid. Lein kaotatud muistse vabaduse pärast, unistuslikud tulevikulootused ja -kujutlused saavad nüüd kirjanduses peamotiivideks.

Kuna Baltimaadel oli tol ajal võõrkeeltest võimalik õppida

peagu ainult saksa keelt, siis kuulusid need maad paratamatult saksa kultuuri mõjupiirkonda. Seetõttu võeti meie kirjanduseharrastuses eeskujuks saksa kirjandust, kus 19. sajandi algupoolel valitses romantiline vaimustus rahvusest ja isamaast, millest kasvas välja rahvaluule harrastus ja selle mõjude tungimine kirjandusse. See suund oli meie ärkamisaja oludes kõigiti sobiv ja vastuvõetav. Kuna meie rahvusliku kirjanduse traditsioonid olid alles juurdumata, kalduti koguni vahel eeskuju kasutamises liialdusse.

Vastavalt saksa eeskujudele sai ärkamisaegses kirjanduses esikohale romantiline isamaa-, loodus- ja kodulüürika, millega seltsis idealiseeritud külajutt ja olustikuline näidend. Tähelepanavamaid luuletajaid on Juh. Weizenberg, Fr. Kuhlbars, L. Koidula, M. Veske ja A. Reinwald, jutukirjanikest Jakob Pärn ja näitekirjanikuna on esileküündiv jällegi L. Koidula, kellele seltsib ärkamisaja lõpu poole küllalt arvestatavana Juh. Kunder. Oma ajajärgule kõige iseloomulikum, jõulisem ning sugestiivsem neist on L. Koidula.

See kirjanikepõlv on pärit, peale Juhan Kunderi, sajandi 40-ndaist aastaist. Oma lapsepõlves on need kirjanikud võinud kogeda ja tähele panna teopõlveolude kitsust ja küpsemisaastais täiel määral kaasa elada rahva uuestisünni tõusumeeleolusid, mis nende loomingus kajastub eesti kirjanduses senitundmata elulähedusega kõigist vöormõjudest ja vöör-
elemendest hoolimata. Aga seejuures peab siiski märkima, et ajajärgus valitseva romantilise põhisuuna tõttu, mis kõige valdavamalt avaldus tegelikkuse idealiseerimises, jäid kirjanike huvipiiridest siiski välja sellised ebasoovitavad tõsiasiad nagu mõnelgi puhul esinev uute taluomanike laostumine, maanälg, abi otsimine „keisriusku“ minekuga jms. Sellest hoolimata jääb eluliste ja edasiviivate momentide peegeldamine kirjanduses esikohale, mis teeb selle põhiolemuselt reaktsioonilise rahvusromantilise voolu ülekaalukalt prog-

ressiivseks. Meie näeme selles küll pimedat usukultust, tõsi-
asju varjavat idealiseerimist, liigset minevikuhuvi oleviku
kulul, keisri ja suurte ülemuste kummardamist, eraomandi
pühaks tunnistamist, aga selle kõige kõrval esinevad siiski
valdavamal kohal ühiskonda edasiviivad momendid: terav
protest rahva orjastamise ja iganenud eesõiguste vastu, tahe
piirata kirikuvõimu, laiemate rahvakihtide huvide eest hoolit-
semine, püüd uuendada ühiskonda ja kritiseerida vana ning
iganenut, püstitada rahvaste üheõiglus. Reaktsioonilistele
kihtidele, nagu balti aadel ja vaimulikud, oli see edasiviiv ele-
ment üldiselt niivõrd häiriv ja pahandav, et balti-saksluse
moes olnud estofiilsed harrastused rahvaharidusliku kirjan-
duse loomise alal vaibusid peagu täiesti või asendusid sellise
puhtreaktsioonilise tegevusega, nagu „Ristirahva pühapäeva
lehe“ väljaandmine, saksastamispropaganda harrastus jms.,
mis leidis pinda eriti piiratud silmaringiga väikekodanluse ja
haritlaste ringides.

Väärrib veel lõpuks märkimist, et meie ärkamisaegne rahvus-
lik liikumine ei olnud meile üldiselt midagi eriomast ega erand-
likku. Lätis, kellega meil oli ühesugune geograafiline asend,
ühesugused looduslikud tingimused, suurel määral sarnane
ühiskondlik struktuur ja majanduslik olukord, teostus rah-
vuslik uuestisünd samal ajal üsna täpselt ühtelangevate sünd-
muste ja sihtidega (näit. ühine omakeelse kooli mõtte arenda-
mine, saatkonnad keisri juurde palvekirjadega, rahvuslikud
laulupeod, samalaadilised majanduslikud ettevõtted). Ka võib
konstateerida sidet ja vastastikust mõjutamist rea läti ja cesti
ärkamisaja juhtide, aga ka laiemate ühiskonnakihtide vahel,
mis mõjusid vastastikku kummagi maa rahvusliku uuesti-
sünni liikumisse ja olukorra ümberkujunemisse viljastavalt.¹

¹ Vt. H. Kruus, „Eesti ja Läti äratusliikumise kokkupuutest“, „Eesti Kirjandus“ nr. 5 — 1938.

I. RAHVUSROMANTILISE KIRJANDUSE KÕRGAEG (1860—1880).

1. Juhan Weizenberg.

Juhan Weizenbergi (22. VII 1838 — 2. XI 1878) võib pidada üheks esimeseks teadlikuks talupoegade esindajaks eesti luules. Ta sündis Võrumaal Kanepi kihelkonnas popsi pojana, sai hariduse Tartu kreiskoolis, mille lõpetamise järel (1854) ta oli paar aastat Tormas C. R. Jakobsoni koduõpetajaks ja pidas hiljem mitmesuguseid kantseleiameteid Alatskivil, Narvas jm. Iseseisvalt edasi õppides on ta tundnud erilist huvi ajaloo, võõrkeelte ja astronoomia vastu. Ta on korduvalt reisinud välismaal (Saksamaal, Šveitsis, Rootsis, Soomes jm.).

Weizenberg kuulub nende paljude luuleharrastajate hulka, kel polnud otsest sidet ärkamisaja liikumise juhtidega, kel puudus ka põhjalikum süstemaatiline haridus, kes aga siiski omas teravat silma ja tabavat kätt teopõlveolude raskuste, mõisahärraste ja nende käsilaste omavoli ja ülekohtu märkimiseks. Sellised rahva keskel liikuvad ja töötavad luuletajad levitasid oma loomingut enam käsikirjades, Weizenbergil aga õnnestus mõndagi oma luuleteost ka trükkida lasta.

Weizenbergi ühiskondliku sisuga lauludest on saanud rahva keskel üldtuntuks „Tõnis Laks ehk eestlaste isamaa“ (hiljem üldisemalt tuntud „L a k s i - T õ n i s e“ laulu nime all, mis ilmus anonüümselt „Pärnu Postimehes“ aastal 1862) ja

„Vana Opmani nutulaul mõisavalitsust käest ära andes“, mis ilmus niisamuti anonüümselt aastal 1864 Tartus eri raamatukesena. Neis teoseis annab Weizenberg lihtsas rahvalikus sõnastuses küllalt tabavat ühiskondlikku kriitikat. „Laksi-Tõnise laulus“ kirjeldab Weizenberg eluaeg palgehigis mõisa teeninud ja oma pärismaad ihaldanud taluperemehe väljarändamiskavatsust, koha käest äraandmist, väljavaadete nurjumist ja sellega seotud viletsusi. Luuletaja kibe toon näitab, et olukord jätab soovida, peaks olema teisugune. „Opmani nutulaulus“ esitatakse tabava pilkega mõisaopmani igatsusi endiste aegade kaotsiläinud piiramatu võimu ja omavoli järele ja ta kaebusi sotsiaalse olukorra vastu.

Iganenud feodaalse olukorra naeruvääristajana ja protestivaimu õhutajana omab Weizenbergi sotsiaalne luule edasi viivat tähtsust, seda enam, et see saavutas laiades rahvahulkades suure populaarsuse. Märkimist väärib, et Weizenberg nägi ka seda, mida teised luuletajad romantilises ilutsemises sageli ei märganud: vastsete taluomanike laostumisi, maanälga, põgenemist Venemaale jms.

2. Friedrich Kuhlbars.

Fr. Kuhlbars (5. VIII 1841 — 28. I 1924) on pärit Sangaste-Laatreist, kus ta isa oli algkooliõpetajaks. Saanud isalt pietistliku, eluvõõra kasvatusena ning olles ilma aineliste muredeta kujunes Kuhlbars varakult idealistlikuks unistlejaks ja ilutsejaks. Isa eeskujul valinud elukutseks kooliõpetaja-ameti, lõpetas Kuhlbars Tartu seminari (1861) ja asub selle järel elama Lätimaale Vana-Švaneburi mõisasse kodukooliõpetajaks. Uudne ning kaunis ümbrus avatleb seal idüllilise armastava noormehe esimestele värsikatsetustele kodumurdes.

1862. a. asub Kuhlbars Viljandisse algkooliõpetaja kohale, kus ta töötab 33 aastat, olles hiljem koolijuhatajaks. Ühtlasi ta jätkab oma luuleharrastusi. Kaotanud oma mõrjsja õnnetu surma tagajärjel, Kuhlbars jääb elu lõpuni üksildaseks ja seltskonnast kõrvalehoiduvaks.

1895. a. vabastatud õpetaja-ametist vene keele mitteoskajana, veedab Kuhlbars oma vanaduspäevad Viljandis harrastades oma luuleloomingu kõrval eriti kohanimedele kogumist ja uurimist.

Kuhlbari puhtlühirilise luuleloomingu suuna ja ilme määraks oli saksa hilisromantiline kirjandus ja eesti kirjandusest eriti Koidula looming selle isamaaluule osas. Kuid Kuhlbari loomupärase tagasihoidlikkusega ei sobinud Koidula isamaaluule jõuline paatos. Kuhlbari lüürika erijooneks on selle musikaalsus. Oma luuletused kirjutaski Kuhlbars enamasti laulmiseks, mistõttu ta lisas neile juurde noodid.

Esimene Kuhlbari luuletuskogu ilmus a. 1863 sangaste murdes pealkirjaga „Vastse laulo ja kannel“ ilma luuletaja nimeta. Selle värsikogu tähelepandavamaks luuletuseks on allegooriline „Äitsme-mehe“, mis sisaldab tüüpiliselt romantilisi kujutlusi luulest ja luuletajast. — Luule kannab oma taevahõnguga lugeja lillemägedele. Pärast luuletaja surma katavad tammelehest pärjad ta õitsvat hauda ja ta kuulsus levib üle maailma. Selline illusoorne ning üliromantiline luulefantaasia oli meil tol ajal alles esmakordne ja mõjutas omajagu meie lugejaskonna luuletaja ja luule mõiste käsitust.

1868. a. algatas Kuhlbars raamatuga „Laulik koolis ja kodus“ lastelaulude tootmist, milleks ta kasutas saksa eeskujusid. Ka sellel raamatul ei puudu noodid. Siin avaldatud lastelauludest on saanud oma lihtsuse ning südamlikkusega üldtuntuks „Teele, tee, kurekesed“, „Uinu, mu laps“, „Hüüavad pasunad“ jt.

Kuhlbari edaspidisele tegevusele luuletajana andis nähtavasti hoogu esimene eesti laulupidu. Tema 1870. a. avaldatud luuletuskogu „Vanemuine ehk neljakordne laululõng“, mis ilmus jällegi koos nootidega, esitab luuletajat juba omas laadis küpsena ning väljakujunenuna. Luuletaja peateemaks on isamaa, kuid ta ei kujuta seda kaasajas, vaid kauges minevikus, romantilise ilutsemise vaatekohalt nähtuna. Oma ained valib ta eeskätt Faehlmanni müütidest ja Kreutzwaldi „Kalevipojast“. Müüdilised nimed ja tegelased, muistne vabadus ja kangelaslikkus, kuldne muinas-aeg — need on Kuhlbari romantilise luule peamotiiveks. Oma loomult ilutsev ja optimistlik, ei lasku Kuhlbars rahva orjusaegsete kannatuste kujutamisele, nagu seda teevad peagu eranditult teised ärkamisaja luuletajad.

„Vanemuise ehk neljakordse laululõnga“ müüdilistest lauludest on saanud üldtuntuks eriti „Vanemuine“ („Kui Kungla rahvas kuldsel a'al“), „Vanemuise laul“ („Ma kõndsin kord Endla-vee ääres“) ja „Linda laul“ („Sealt Läänemere kalda pealt“). Nende luuletuste kõrval on saanud juba esimesest laulupeost alates populaarseks „Eestimaa, mu isamaa“, kus pearõhk langeb muinaseestlaste kuulsuse ja vahvuse ülistamisele.

Pärast käsiteldud luuletuskogu ilmumist Kuhlbars vaikis luuletajana ligikaudu 30 aastat, jätkab siis jälle lastelaulude avaldamist ja kirjutab isamaa-, loodus- ja koduluulet. Eriti on kaks viimast ala teineteisega tihedalt seotud. Neis kajastuvad luuletaja idüllilised mälestused kaugest lapsepõlve kodust, selle loodusest ja ümbrusest. Oma lihtsuse, tunde-soojuse ja Kuhlbari luulele eriomase pehme häälekõlaga on esileküündivamad luuletused „Õhtu laul“ („Õö nüüd jõuab jälle“) ja „Kaugel“, milledest esimest võib pidada üldtuntuks.

Ilma tähelepandavamate tulemusteta on Kuhlbars katse-

tanud ka eepilise luule alal (näit. „Saaremaa neid“, „Rosna Hall“).

Kuhlbari luule puudusteks on selle eluvõõras ilutsemine, mis vormilt areneb vahel mõttetute häälikuliste kõlaefektidega mänglemiseni, piirdumine kitsa kodukuruga, ühekülgne idüllitsemine. Aga Kuhlbari luulel ei puudu ka oma aja kohta edasiviiv tähendus. Tema eesti kauget minevikku ülistav muinsusromantika aitas tõsta eestlaste rahvuslikku ning sotsiaalset eneseusaldust ja kasvatada usku paremasse tulevikku. See oli muu hulgas küllalt hinnatavaks võitlusabinõuks rahva äratusliikumist mahasuruvate reaktsiooniliste jõudude vastu. Teataval määral tuleb hinnata ka Kuhlbari luule lähenemist rahvaluulele, kuigi see seisab peamiselt vormis (rohked alliteratsioonid, assonantsid, trohheuse domineerimine värsimõõduna) ja kaldub mõttetusse ning stiilitusse ilukõlatsemisse.

3. Lydia Koidula.

Ärkamisaja kõige keskem lüüriline luuletaja ning sugestiivsem isamaalaulik Lydia Koidula (12. XII 1843 — 30. VII 1886), kodanikunimega Lydia Jannsen (J. V. Jannseni tütar) sündis Väandras, kus tal juba varakult ärkas isa eeskujul huvi kirjandusliku tegevuse vastu. Seal tutvus Koidula Väandra omapärase väljendusriikka murdega, mida kohtame hiljem ta toodangus.

Koidula oli seitsmeaastane, kui perekond kolis Pärnu Ülejõe. Elu seal ei kujunenud talle just soodsaks. Ta mängurõõmud olid sageli väga piiratud, sest vanima lapsena tuli tal aidata haiglast ema ja hoida oma nooremaid vendi. Majas valitses tihtipeale rõõmukehv, surutud meeoleolu, mis oli tingitud ema närvilisusest ja vahetevahel esinevaist ainelistest raskustest. Enesessetõmbununa, lihtsalt rietatuna ja nagu

millegi all kannatavana — sellisena on Koidula hiljem meenunud mõnelegi ta kaasaegsele koolipõlvest. 18-aastasena lõpetab Koidula saksa õppekeelega tütarlastekooli ja õiendab varsti pärast seda Tartus kodukooliõpetaja eksami.

Saksakeelse kooli mõjul alustas Koidula oma kirjanduslikku tegevust koolipõlves saksakeelsete luuletuste kirjutamisega ja asus peagi ka juttude tõlkimisele „Pärnu Postimehe“ jaoks. Pärast Tartusse kolimist a. 1864 sai Koidulast varsti kogu lehe toimetustöö juhtija isa käe haigestumise tõttu. Tal tuli sageli töötada kella kuuest hommikul alates kuni keskööni. Selle kõrval ta leidis siiski võimalusi osa võtta ka Tartus värskest arenema hakkavast eesti seltsielust, eriti Vanemuises, kus ta juhatas ettekandeharjutusi, saatis klaveril lauluettekandeid ja hoolitses repertuaari eest. Ärkamis-aegne liikumine kujuneb Koidulale peagi südameasjaks ja äratas ta luuletajakutsumuse. Isa hoolitseval toetusel astub Koidula a. 1866 oma esimeste eestikeelsete värsikatsetustega arglikult ja kaheldes nimetult avalikkuse ette (kogus „Vainulilled“). Väikekodanlikus miljöös, kust Koidula oli pärit, oli naise luuletajatele asumine ilmsesti liigjulguseks. Isegi õpetatud lauluisa Kreutzwaldi näis see niivõrd häirivat, et ta pidas vajalikuks kalendrisabas avalikult näidata oma eelistust nõelaneitsidele, sukavarda veeretajatele ja leemekulbi liigutajatele peente kirjaneitside ja paberinirkide ees. Koidula, kes Kreutzwaldi sügavalt austas, kaebas seepeale Kreutzwaldile enesele liigategemise pärast. Ja nii sügenes sellest aastaid kestev Kreutzwaldi-Koidula kultuuri- ja isikoolioliselt kõigiti huvitav ning sisurikas kirjavahetus (1867—1873), kus lauluisa tunnistas end „ekslikuks inimeseloomaks“ oma eelmise seisukohavõtu suhtes. See kirjavahetus mõjutas silmapaistvalt Koidula kui luuletaja arengut, tehes teda aegsasti teadlikuks Jannsenilt päritud kalduvustest maitselamedusele, sentimentaalsusele ja vagatsemisele ning tutvustas teda luule häda-

vajalisemate vormi- ja keelenõuetega. Järsku paranemist hoolikama kunstilise väljendusviisi ja suurema sisukuse suhtes näeme juba Koidula järgmises luuletuskogus „Emajõe ööbik“ (1867). Ka siin jääb luuletaja muide veel tagasihoidlikult anonüümseks. Oma romantilise luuletajanime saab Koidula C. R. Jakobsonilt, kes seda tarvitab esimesena oma lugemisraamatus. Siitpeale võtab ka Koidula ise selle omaks.

Kümme aastat, mis Koidula veedab Tartus, on täis tööd ja kohustusi, aga ka täis vaimustust oma ühiskondlikest ülesandeist ja täis loomisrõõmu. Oma veetleva tundesoojuse ja vaimse sädelevusega tõuseb Koidula nooremate luuletajate ja haridustegelaste seas, kes Jannseni majas tavatsesid koos käia, peagi keskseks kujukaks, kellele jagati tulist ning vaimustatud poolehoidu. Eriti I laulupeo päevil on Koidula kõikide huvikeskuseks. Kuid just siit peale hakkavad tulema ka ebaõnnestumised ja pettumused. Hakkab end tunda andma luuletaja romantilise ellusuhtumise ühekülgsus ning eluvõõrus: hoolimata teda piiravast üldise austuse õhkkonnast, jäävad ta tarbed igapäevase inimesena rahuldamata. Aina kasvav töö nõuab lisaks pingutusi, mis sunnib mõnigi kord haigevoodisse. 1871. a. teeb Koidula koos isaga, kasutades laulupeo ajal tekkinud hõimusuhteid, muljeterikka reisi Soome. Reisi tagajärjeks aga on õnnetu armumine soome ajakirjanikku A. Almborgisse.

Pettunud ja tööga ülekoormatud luuletaja otsib lõpuks rõhuvast olukorrast väljapääsu abiellumises saksastunud lätlase arst Eduard Michelsoniga, kellega ta lahkub kodumaalt Kroonlinna. Selle kindluselinna tsaariaegne õhkkond oli aga liiga kasarmlik, külm ning vaimselt tühine. Luuletaja hakkab seal peagi kannatama üksindustunnet ja kojuigatsust. Ta luuleharrastuse võimalusi kahandab silmapaistvalt halvenev tervis ja kohustused kasvava perekonna vastu. Juba 30-aastaselt hakkab Koidula muutuma hallipäiseks.

Aastail 1876—79 toob Koidula ellu kosutavat vaheldust välismaareis Austriasse ja Saksamaale. Reisi kestel ta peab omastega kirjavahetust, mis on huvipakkuv oma elavuse, kirjelduste detailsuse, asjalikkuse ning mitmekesisusega.

Pärast reisi möödub Kroonlinnas paar rahulikumat aastat. Siis hakkab ühel ajal luuletaja tervise halvenemisega kodumaalt kuulduma aina häirivamaid uudiseid. — Ta isa kaotab halvatus tõttu oma juhtiva koha, lahkkelid äratusliikumise juhtide vahel muutuvad teravaiks. Selle taga seisvat tõsist ning edasiviivat ühiskondlikku võitlust Koidula ei suutnud mõista.

1881. a. Koidula tervis halveneb järsult. Pärast pikki kannatusi ta sureb a. 1886 vähktõve ohvrina ja maetakse Kroonlinna kalmistule. Ta haud jääb sinna unustusse. Alles 1944. a. augustis hoolitseb salkkond saksa okupatsiooni eest Eestist Nõukogude Liitu emigreerunud patriootilisi eestlasi, et Koidula hauasamba hallile graniidile joonistatakse esimesed eestikeelsed mälestussõnad:

Mu isamaa on minu arm.

Lydia Koidula.

Koidula elukäiku võib pidada traagiliseks. Olles intensiivse tundeelu ja avara mõistusega ning tõsiselt võttes oma luuletaja ülesannet, ei võinud Koidula rahulduda selle vaimselt piiratud väikekodanliku ja pietistlik-moralistliku miljöoga, millega ta oli kõige tihedamalt seotud juba varasemast noorusest alates ja milles tal tuli veeta kogu elu. Kuid korraliku kodanliku naisena tal tuli alistuda ning leppida lõpuks ikkagi iseseisvuseeta „leemekulbi liigutaja“ osaga luuletajakutse arvel.

Oma loomingu alguses on Koidula Jannseni maailmavaatelistel alustel jätkajaks ning edasiarendajaks. Kuid ta väljapaistev andekus ja elav huvi kaasaja vastu võimaldab tal

saada ärkamisaja aadete kõige haaravamaks luulendajaks. Temast kujuneb oma ajajärgu kõige jõulisem, tihedam ning omapärasem lüürik, kelle peateemaks on isamaa. Aga luuleharrastuse kõrval on tal hinnatavaid saavutusi ka näiteja jutukirjanduse alal.

Oma eestikeelset lüüriilist loomingut algas Koidula Tartus saksa kaasaegse sentimentaalse armu- ja looduslüürika vaba ümberistutamise eesti keelde. Luuletuste esikkogus „Vainulilled“ (1866) on Koidulal esikohal „Saksamaa vabadussõja tormile ja 1848. a. revolutsioonikatseile järgnenud loiuist perekonnaluulest ülekantud motiivistlik: alandlikud ja kiretud voorused, heakohtlane süda, kirikusõbralik jumalakartus, lapselik meel, vulisev ojakene, kasteheinaline vainu“. Kui sellises luuleharrastuses oli midagi uudset, siis kõigepealt niisugused lihtsuse, meeolukuse ning südamlikkusega mõjuvad vabad luuletõlked, nagu „Juba kase ladvalt lehed langvad“, „Meil aia-äärne tänavas“ jt., mis on saanud aja jooksul peagu rahvalauludeks.

Isamaalüürika on „Vainulilledes“ veel väheütlev ja peagu puhtliteratuurne. Luuletuses „Kaugelt koju tulles“ on küll juba tunda Koidula hilisemale isamaaluulele omast lennukat paatost, aga ühtlasi näitab seesama luuletus, kuivõrd vähe tunneb linna väikekodanlikes oludes üleskasvanud luuletaja tõeliselt oma kodumaad. Puhtraamatulised on ka „Vainulilled“ teised isamaaluuletused „Õpetus“, kus eestlaste heakäekäik tehakse olenevaks kõigepealt hariduse tõstmisest, ja „Neid austa“, kus ülistatakse suuri mehi, kes eesti nimele on toonud ilu ja au.

Koidula lüürika pärisosa algab värsikoguga „Emajõe ööbik“ (1867) ja sellesse kuulub ka kogu ta hilisem toodang, mis on ilmunud peamiselt „Eesti Postimehe“ väljaandeks ja M. J. Eiseni toimetatud „Eesti luuletustes“ (1881). Koidula on nüüd juba saavutanud „Postimehe“ tegelikus

toimetamistöös tiheda kontakti rahvuslikku liikumist kandvate jõududega ja teda hakkavad mõjutama soodsalt mitu kirjavahetust (Kreutzwald, Almberg jt.), mis toovad enesega kaasa nii teadlikumat ning nõudlikumat suhtumist loominguks kui ka tundeelu intensiivistumist ning süvenemist. Koidula väikekodanlikult piiratud sotsiaalsed ja poliitilised vaated ei avardu küll edaspidigi kuigi tähelepandavalt, aga ta saab edasiviivaks oma patriotismi intensiivsuse ja oma kunstilise väljendusvõime sugestiivsusega.

„Emajõe ööbikust“ alates tundub Koidulale isamaa niivõrd lähedasena, et ta suhtub sellesse otsekui armsamasse kogu oma tunnetekülluse ja -ehtsusega, mis selgemini ilmneb luuletusest „Mu isamaa on minu arm“:

Mu isamaa on minu arm,
ei teda jäta ma,
ja peaksin sada surma ma
seepärast surema!
Kas laimab võõra kadedus,
sa siiski elad südames,
mu isamaa!

Sellele tundeehtsale spontaansele luuletusele on lähedane luuletus „Sind surmani“, kus Koidula talle omase piduliku paatosega ülistab Eesti vainuid, jõgesid, emakeelt, vapraid poegi ja nägusaid tütreid. Luuletaja eelistab pigemini hingata kodumaa põues kui elada võõrsil õnnes. Ta avaldab lootust, et mineviku pisarateaeg möödub ja lõpetab jõulise julgustusega:

Mu Eestimaa, oh looda:
ka ajad muutuvad!
Meil tulevased tunnid
veel toovad kinnitust!
Käi kindlalt! Pea kõrgel!
Aeg annab arutust!

Orjusaega ja muistset vabadust meenutab Koidula kõige mõjurikkamalt eeleegilises luuletuses „Mu isamaa, nad olid matnud“. See luuletus süüdistab aadlit rahva orjusaegsete kannatuste pärast.

„Emajõe ööbiku“ kandvamaiks peamotiiveks on armastuse ja truuduse väljendus isamaale, kaotatud muistse vabaduse meeldetuletamine ning ülistamine, kaastundmuse avaldamine rahvale ta kannatuste pärast orjuses, lootuste äratamine paremasse tulevikku ja soov puhata viimset und oma kodumaa mullas. Oma aja kohta oli see motiivistik tähelepandavalt uudne ning edasiviiv.

Teissugustel temadel luuletustest on „Emajõe ööbikus“ saanud erilise tähelepanu osaliseks tõlgelaeen saksa keelest „Ema süda“, mis küll liialdatud sentimentaalsusega, kuid lihtsalt ning veenvalt tõlgitseb emaarmastuse sügavust.

Väljaspool „Emajõe ööbikut“ on Koidula loomingu Tartuperioodi isamaaluuletustest võitnud üldist tähelepanu oma veenva tundekülluse ja haarava piltlikkusega „Eesti muld ja eesti süda“ ja „Miks sa nutad?“

Loodusluule alal on esileküündivamaiks saavutusteks „Ööbik“ ja „Üürikene“, mis äratavad tähelepanu juba oma kerge, paindliku ja meloodilise rütmiga. Luuletaja väljendab kaasa haarava spontaanse jõuga oma joovastumist kauneist loodusnähtustest. Isamaalüürika isikupärase tundeküllusega võrreldes on elamus siin siiski pinnalisem. Veel vähem isikupäraseks võib pidada Koidula armastuslüürikat, mille õnnestunumaid luuletusi on näiteks „Kaks selget silma“, mis oma valatleva ja naljatleva tooniga on M. Veske, K. E. Söödi ja A. Haava sellelaadilise armastusluule eelkäijaks.

Kroonlinna-perioodis teeb Koidula isamaaluule läbi järsu meeolulanguse. Esikohale pääseb nüüd raskemeelne kurbus koos valulise igatsusega kodumaa ja haua järele, kaebused lahkkelide üle kodumaal (mida ta ei suutnud mõista) ja ma-

nitsused ühisele tööle asumiseks. Ühtlasi võib konstateerida nii sisulist süvenemist kui ka kasvavat vormilist meisterlikkust.

Luuletaja haaravat valulist kojuigatsust tõlgitsevad suure tundejõuga eriti luuletused „Jutt“ ja „Igatsus“. Esimene neist on oma vormilise vaheldusrikkuse ning sisulise haaravusega ärkamisaja kõige haruldasemaid saavutusi. Ka luuletust „Igatsus“ võib pidada oma aja kohta meisterlikuks. See on sisult Koidula tihedamaid luuletusi ja näitab silmapaistvat vormilist osavust, eriti riimimise alal.

Armastusluule alal on Koidula hilisema luuleajajärgu tõsisemaid saavutusi „Kaljukiri“ ja „Tule“, mis tõlgitsevad ebaõnne, üksindust ning sügavat kurbust.

Ka paljud Koidula tõlgelaenud olid meeldivaks rikastuseks ärkamisaegsele luulele, nagu „Lained“ (Th. Lieth'i ai-neil), kus tunnetatakse inimelu ja looduse põhilist seost.

Kui jälgida Koidula luule vormilist külge, siis näeme kõigepealt, et juba luuletuste välisvorm on Koidulal mitmekesisem kui ta kaasaegseil: tavaliste nelikute kõrval kohtame sageli ulatuslikumaid ja mitmekesisemaid stroofe, vahel koguni vabavärssi. On selge, et tunnete spontaanne esilepukemine on siin enesele sageli iseseisvalt vormi loonud, hüljates kirjanduslikud eeskujud.

Stiililt iseloomustab Koidula lüürikat suur tunderõhuliste lausete rohkus, mõjukad personifitseerimised ja apostrofeerimised, julged metafoorid ja võrdlused, alliteratsiooni- ja asso-nantsiharrastus. Riimimine ei tee Koidulale kaugeltki selliseid raskusi, nagu teistele luuletajatele ärkamisajal ja enne seda. Ta luules valitseb heakõlaline täisriim. Mõnigi kord leiutab Koidula oma aja kohta hoopis uudseid riimimisvõimalusi, nagu näiteks liitriimid: too mind: voolind: soopind.

Koidula luule sisu ja vorm tunduvad olevat enamasti tihedas ning loomulikus seoses. Ta väljenduse emotsionaalne

mõjuvus on tingitud erakordsest tundeintensiivsusest ja -elevusest.

Koidula oli oma aja laulik. Ta ütles välja selle, mida lootsid ja igatsesid eesti tolle aja talupojad ja võrsuv väikekoodanlik haritlaskiht. Ühiskondlikud võitlused ja vastuolud jäävad Koidulale mõistmatuks, ta ideoloogia jääb konservatiivseks, aga ta ehtne, ennastsalgav vaimustus kultuuritööst on nakkav ja kaasaegseid edasiviivatele tegudele õhutav. Olles kinni väikekoodanlike vaadete ja harjumuste küljes ta hoidus oma loomingu siiski otsekui vaistuliselt, enesele aru andmata, enamasti selle poole, mis ühiskonnas võrsus uut ning progressiivset. Võib tähele panna, et kõik see, mis oli C. R. Jakobsoni feodalismivastases võitluses edasiviivat, leiab Koidulaski sügavat pooldamist ja suunab ta loomingu.

Tähtsuselt teisel kohal Koidula loomingu on ta dramaatilised harrastused, mis kasvasid välja tegeliku elu nõudeist. Jannseni asutatud „Vanemuise“ selts vajab oma lavale eestikeelseid näidendeid. Koidula asus nende soetamisele. Kasutades aineks Th. Körneri ühevaatuselist külajanti „Der Vetter aus Bremen“, Koidula lõi oma esimese näidendi „S a a r e m a a o n u p o e g“ (1870). Paar aastat hiljem ta avaldab juba algupärase näidendi, kolmevaatuselise naljamängu „S ä ä r a n e m u l k e h k S a d a v a k k a t a n g u s o o l a“ (1872), millega algab eesti algupärase draamakirjanduse ajalugu.

„Säärane mulk“ on taluelu käsitlev olustikuline näidend, mille tähtsamaiks teemadeks on majanduslikest alustest lähtuv vastuolu tartu- ja viljandimaalaste ehk mulkide vahel ja kahe noore armastusabielu taotlus, kusjuures viimase teema idealistlik ning šabloonne käsitlus võtab ülekaalu. Koidula on võtnud enesele ülesandeks propageerida ühelt poolt noorte südameõigusi elukaaslase valikul, teiselt poolt rahvuslikke hariduspüüdeid ja vaenu lepitamist kahe naabermaakonna talunike vahel. Kuna vaenu ühiskondlik-majanduslikud põh-

jused ei ole autorile selged, õnnestub viimase ülesande täitmine realistlikust seisukohast võttes kõige vähem. Juba sellised ärkamisaja põnevamad päevaküsimused, nagu kohtade pärieksostmine, hariduse puudus, tartlaste ja mulkide vaheline vaen tegid näidendi omal ajal aktuaalseks ning huvipakkuvaks.

Näidendi elulist usutavust kahjustab tegelaste liiga järsk jaotamine hüvelisteks ja pahelisteks, meeldivaiks ja eba-meeldivaiks. Noor kosilane, mulkide esindaja Männiku Märt on kõigiti eeskujulik, arukas, haridust hindav, mehine, viisakas, heasüdamlik ja välimuseltki väga meeldiv. Tema võistlejat Erastu Ennu on esitatud seevastu täiesti antipaatsena — ta on teesklev, kurikaval, rahaahne, arg, kohusetundetu, rõugetanud näo ja punaste juustega. Kõrvaltegelasi niivõrd järsult üksteisele vastu seatud ei ole, seetõttu on nad tunduva astme võrra elulisemad, eriti mis puutub arukasse ning toimekasse perenaisesse Annesse.

On ette nähtud, et ihaldatud, südamliku ning aruka pere-tütre võidab Männiku Märt, hoolimata etteveeretatud takistustest. See asjaolu vähendab teataval määral huvi sündmustiku käigu vastu. Taluperemees Peeter Pint naeruvääristub oma rumala tangumüümisega ja Erastu Enn, kes oma põidla maha raiunud, et hoiduda kroonuteenistusest, vangistatakse. Sündmustikku ei juhi tegelaste paratamatu psühholoogiline areng, nagu ootaksime healt näidendilt, vaid enam välised, juhustest määratud asjaolud. Püstitatud peaprobleemid lahendatakse kergelt ning pinnaliselt: selgub, et tartlaste ja mulkide vaenu põhjuseks ei olegi muu kui arusaamatus ja et haridust tuleb võtta eeskätt kui paratamatut majandusliku jõukuse eeltingimust.

Teose stiilis kohtame rahvapärast väljendusosavust ja hoogsust. Paiguti esineb aga taluinimeste kohta ebaloomuli-

kult pikki dialooge. Häirivalt võib mõjuda ka see, et maalt pärit tegelased ei kõnele oma kodukoha murret.

Vaatamata puudustele on „Säärane mulk“ siiski küllalt hinnatav teos. Ta kajastab võrdlemisi elavalt oma kaasaega, tõstes propageerivalt esile selle edasiviivamaid momente, nagu talupoegade majanduslikku iseseisvumist ja haridusepüüdu. Polnud tol ajal kaugeltki liigne ka noorte iseseisvuse ja armastusabielu eelistamine. „Säärane mulk“ leidis põhjendatult sooja vastuvõttu juba sellepärastki, et ta võimaldas eesti teatril alata järjekindlamat tegevust. Sellest näidendist peale algab eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu. Teedrajava teosena ta väärib huvi ja tähelepanu veel tänapäevalgi ja on mõnelgi juhul menuga lavastatud.

Jutukirjanduse alal Koidula jätkas Jannseni alustatud küla-juttude populaarseks saanud traditsioone, ilma et ta oleks jõudnud neist üle silmapaistvama isikulise omapärani. Kõige enam on tähelepanu äratanud „Ojamölder ja tema minia“, „Ainuke“, „Enne ukse lukutamist“, „Liisu“ ja „Loigu pereinaine“.

„Ojamölder ja tema minia“ (1863) on ainus Koidula juttudest, mis ilmus ta eluajal eri raamatuna. Üsna õnnestunult kohandatud Eesti oludele, pakkus see kasinale eesti jutukirjandusele küllalt meelepärast lisa. Teised jutud on enam-vähem algupärased ja käsitlevad valdavamalt eesti ainekku. Neist kõige aktuaalsem on „Enne ukse lukutamist“ (1868), milles Koidula võitleb talupoegade kodumaalt väljarändamise vastu. Kirjanik ei ole kahjuks võimeline valgustama väljarändamise tõelisi põhjusi, maaelu tundmine on ilmsesti pinnaline ja tegelaste hingeelulise külje valgustamine hõre. Kunstiliselt kõige õnnestunumaks võib pidada romantilist jutustust „Ainuke“ (1868), mis on kirjutatud kerges, mugavas ning heatujulises vestlustoonis. Jutus- tus kajastab ühtlasi teataval määral seda elavust, mis tekkis

ärkamisajal meie külades esimese laulupeo ettevalmistusel, kujutab rahvapäraseid kosjakombeid, põimib jutustuse vahele katkeid meie vanust rahvalauludest ning Jannseni ja Kreutzwaldi luuletustest. Selle omapärase ainestiku kõrval kasutab Koidula aga ka rahvusvaheliselt tuntud naljandite kulunud võtteid, nagu kositava äravahetamist jms., mis laseb oletada ka võõraste allikate kasutamist. Jutustus „Loigu pere naine“ (1881) käsitleb sama rändmotiivi, mis meil varem esines Georg Mülleri jutlustes ja mille hiljem leiame veel Juhan Liivi jutukesest „Peipsil“: hädas antakse töotusi, aga kui häda möödunud, hoidutakse täitmisest või täidetakse lubadusi hoopis vähemal määral.

Mis Koidula juttude vastu veel tänapäevalgi huvi säilitab, on eeskätt selliste iganematute üldinimlike teemade käsitletu, nagu armastus, truudus, armukadedus, traditsioonide mõju, ühendusjõud jm. Oma aja kohta küllaltki rahuldavat koomikataotlust oskab Koidula mitmekesisistada ülevate elamuste pakkumisega ühenduses looduse või inimelu vaatlusega. Tabavate rahvapäraste sententsidega pakub Koidula küllalt sageli huvi puhtintellektuaalseltki seisukohalt. Ja sellele kõigele lisaks oskab ta äratada, eriti hubases vestlustoonis lugeja poole pöördumiste kaudu, kodust ning usalduslikku suhtumist.

Jannseniga võrreldes on Koidula oma külajuttudes inimeste kujutamises paindlikum, stiililt valivama maitsega, aga jääb maha Jannseni rahvalikust ning värskelt lopsakast sõnastusviisist. Oma üldilmelt tunduvad Koidula külajutud eelkäijaist algupärasemad, lähemas seoses ajaga ja looja isikuga.

Koidula saavutusi tuleb hinnata nii dramaatika kui ka eepika alal, aga ta loomingus jääb siiski esikohale ta lüürika, mis moodustab meie 19. sajandi luule paremiku. Peagu kogu hilisem ärkamisaegne luule kannab silmapaistvalt selle mõju jälgi. Ja tänapäeval, mil pingelisemalt ning teadlikumalt kui

kunagi varem võideldakse orjastajate vastu, mil patriotism ja rahvustunne on saanud jälle elavaks, on Koidula reaktiooniliste elementide vastu võitlev isamaaluule kujunenud uuesti peagu niisama aktuaalseks ning haaravaks, nagu ta oli ärkamisajal. Tunnetatakse õigusega, et Koidula on saanud tänapäeva „suures võitluses meie võitluskaaslaseks, et tema isamaalised salmid sätendavad tänapäev halja terasena, annavad meile vaimustust ja õhutust kaugete aastakümnete rüpest.“¹

4. Ado Reinwald.

Ado Reinwald (25. X 1847—8. II 1921) on ärkamisaja silmapaistvam rahvusromantiline laulik talunike eneste keskelt. Ta on käinud ainult ühe talve koolis ja hakanud siis isa talus Tarvastus karja- ja künnipoisiks. 14-aastasena alustas ta juba söögivaheagadel ja vabadel puhkepäevatundidel kirjanduslikke katseid. Isa toetas Reinwaldi kavatsusi edasiõppimise jätkamiseks, kuid isa varane surm tõmbas sellest kriipsu läbi. Isa nõrk tervis ei talunud talle sillakohtuniku poolt pahuras tujus määratud 60 kepihoopi. 20-aastasena tuleb Reinwaldil hakata kandma talu juhtimise muresid. Kuid olles töökas, ta saab varsti jõukaks ja võib anduda kirjanduslikele ning kultuurilistele harrastustele. Siis aga tabab teda rida ebaõnnestumisi, mille tagajärjel tal tuleb talust loobuda (1894). Pärast seda elab Reinwald kehvades ainelistes tingimustes.

Reinwald oli agar iseõppija, kes kasutas edasiõppimiseks kogu kirjavara, mis tol ajal eesti keeles leidus. Suurt mõju tema maailmavaate kujunemisse avaldasid C. R. Jakobson ja Fr. R. Kreutzwald. Viimane on talle saatnud üle 300 õpetliku kirja. Kui arvestada peale nende mõjude veel Reinwaldi

¹ J. Semper, Sõjasarv VI 1944, lk. 89.

isale tehtud ülekohut, siis on täiesti mõistetav ja põhjendatud luuletaja äge opositsioonimeelsus saksluse ja ühtlasi ka kirikluse vastu. Luule alal oli Reinwaldil vaimustavamaks eeskujuks Koidula, kuid selle kõrval ta ammutas mõjusid kõigilt teistelki ärkamisaja esileküündivamailt luuletajailt, nagu M. Veskelt, Fr. Kuhlbarsilt jt.

Parima osa oma luuletoodangust on Reinwald avaldanud oma „Viljandi lauliku“ neljas andes (1869—1880). Pärast luuletaja surma anti välja Reinwaldi luulepärandist „Valik luuletusi“ (1924). Reinwaldi harrastused eepikas (kütijuttude kogu „Rasva Jaak“) ja dramaatikas (näidend „Bagdadi Kalif“) jäävad liiga juhuslikeks ning väheütlevaiks.

Nagu teised ärkamisaegsed luuletajad, nii ilutseb ka Reinwald muinasajas, tõstab põhjendatult esile kannatusrikast orjusaega ja näeb lootusrikast tulevikku. Traditsioonipärane on ka ta kodumaastiku ja emakeele ülistamine. Olles rahvalähedane ja paljuloetud, ei puudu Reinwaldi välismõjudele silmapaistvalt alistuval luulel primitiivsusest hoolimata siiski oma edasiviiv tähendus.

Vähesest iseseisvusest hoolimata ei ole Reinwaldi luuleharrastus siiski hoopis ilma algupärata. Selles võib kõigepealt konstateerida luuletajale omast tugevamat ratsionalistlikku kallakut. Reinwald ei võta kriitikata näiteks ka sellist pühaks peetud mõistet nagu *isamaa*. Talupojalaulik ei tunnusta nimelt isamaaks maad, kus vend vihkab venda, üks rahvas vaenutseb teisega, kus püütakse surmata tõde ja teeseldakse vagadusega. Tema isamaa on seal, kus tõde võidutseb, pimedus kaob ja rahvad elavad koos leplikult (vt. luuletust „Isamaa“).

Tuleb hinnata Reinwaldi luules ka ta täiesti konventsionaalsuseta eitavat suhtumist mõisnikesse, kellede vastu tal pole vähimatki leplikusetooni. Oma aktiivse võitlusinnuga tundus Reinwald otse tänapäevase Isamaasõja aegse nõuko-

gude eesti võitlusluule eelkäijana, kui ta luuletuses „Unusta?“ ütleb:

Ei lepita mind ajalugu
su riisuja, su röövliga;
kes põrgu valmistasid sulle,
neid näeks ma põrgus põlema.

Niisama selgejooneliselt eitav on Reinwaldi suhtumine ususse. Luuletusest „Eesti rahva minevik-olevik-tulevik“ me näeme, et Reinwald ei põe paljude teiste oma aja balti haritlaskihile omaseid illusioone sakslaste ristiusu toomise kultuurimissioonist:

Rüütliid tulid randa
tuule, tormiga
tooma meile usku,
tooma orjust ka!

Usk ja orjus, piinad
ühes rändavad —
seda ajalugu
tundvad rahvad, maad.

Külad, linnad tõusvad
leegis taevani,
ahervared jäävad
järel viimati.

Reinwald ei aseta oma luules end ainult vastasrinda kõige sellega, mis oli eesti ärkamisaja ühiskonnas kõige reaktsioonilisemat, vaid ta näitab ka edasiminekuvõimalusi töö kaudu. Luuletuses „Töö“ ta kutsub üles virgale tööle ja soovitab koguni vastu omaenesegi harrastusi loobuda asjatust kurtmisest mineviku üle.

Kes kuuleb, kui me kordame
siin möödanikust ilmale:
maailmal pole südant sees,
sa ise ole vahva mees!

Reinwald on lähtunud sellistes luuletustes oma suure eeskuju Jakobsoni maailmavaatest ja jõudnud oma ideoloogias isegi edasiviivamale teele kui Koidula.

Kuid Reinwaldi luule ideoloogiliselt edasiviivate ratsionalistlike kalduvustega seltsib sageli luuletaja liiga vähene kaasaelamine, teatav külmus, koguni kaldumine labasustesse ja vemmalvärsitsemisse. Ta romantilistes luuletustes on üldiselt enam lüürilist elevust, meeleolutihedust ja kaasakiskuvust. See kehtib eriti selliste loodusluuletuste kohta, nagu õite pudenemist nooruse ning armastuse hääbumisega kõrvutav „Õied“, tundesoe nooruse mälestuspilt kodukohast „Muru-koppel“ jt. Sellise meeleoluka romantilise luuleharrastuse hulka kuulub muu hulgas ka Reinwaldi üldtuntud igatsuslaul „Kuldrannake“, mis kujutab kõlavais värses ühtse luulelise hoo ning meeleolurikkusega purjetamist üle elumere romantilise õnnemaa kuldranda.

Reinwaldi luule kandvamaiks väärtusteks on kõige reaktioonilisemate ühiskondlike nähtuste teravalt julge hukkamõistmine, nende vastu võitlusele virgutamine, töö hindamine ja üldine rahulolematuse kehtiva olukorraga, mida tunne isegi ta kõige elukaugemaist romantilisist luuletusist. Kuid tuleb arvestada, et Reinwaldil on üldiselt siiski liiga vähe öelda omast käest, et ta on ikkagi eeskätt oma kaasaja juhtivamate luuletajate jäljendaja ja ta luule väljenduslik külg on sageli häirivalt primitiivne, täis rütmi- ja riimikomistusi, kaldumisi liigseisse prosaismidesse ja välisvormilisse monotoonsusse, kuna ta kasutab peagu ainult lühivärsilisi trohheusemõõdulisi nelikuid.

5. Mihkel Veske.

Koidula kõrval kõige enam rahva üldist tähelepanu võitnud ärkamisaegne rahvusromantiline luuletaja Mihkel Veske (28. I 1843—4. V 1890) on pärit Viljandimaalt Holstre vallast, kus ta vanemad olid kehva teoorjus-aegse talu pidajad. 14. eluaastani teenis Veske enesele ülalpidamist karjaskäimisega. Saanud alghariduse Viljandimaa ärksamalt seltskonnategelaselt ning õpetajalt J. Adamsonilt, oli ta juba varakult meelsustatud rahvuslikule liikumisele kaasa elama. Agara õppijana ta äratas Paistu kihelkonnakoolis kirikuõpetaja tähelepanu, kes oma ainelise toetusega juhtis Veske gümnaasiumi ja sealt Leipzigi misjonikooli. Kuid Veskest misjonäri ei saanud, kuna vaimuliku elukutse oli talle vastuvõtmatu. Veske siirdus misjonikoolist varsti Leipzigi ülikooli, millist sammu toetasid nii moraalselt kui aineliselt ta kodumaasõbrad Kreutzwald, J. Adamson jt. Ta lõpetas ülikooli kursuse 1872. a. võrdleva keeleteaduse alal doktori astmega ja asus selle järel kodumaale. Siin elatub ta esialgu tundide andmisest, on siis Tartu ülikooli eesti keele lektoriks, uurib murdeid ja kogub rahvaluulet. Ühtlasi võtab ta kõige elavamalt osa ärkamisaegseist rahvuslik-kultuurilistest üritustest ja on poliitikas innustunud C. R. Jakobsoni pooldaja, pärast tema surma tema poliitiliseks järglaseks. Veskel tekivad konfliktid balti-sakslastega, kelle mõjul ta saadetakse kodumaalt eemaldamise mõttega stipendiaadina Ungarisse. Selle järel määratakse Veske Kaasani ülikooli juurde soome sugu keelte professoriks, kellena ta uurib Venes asuvate hõimurahvaste keeli ja avaldab vene keeli teadusliku töö „Soome-slaavi kultuurilised suhted keeleliste andmete järgi“. Keset pingutavat tööd ta sureb südamerabandusse.

Iseloomult oli Veske kergestivaimustuv, tundeline ning muretu, millised omadused kajastuvad ka ta lüürikas. Maailma-

vaateliselt oli ta oma luules Jakobsoni taluniku-ideoloogia väljendaja ja jätkaja.

Alustanud oma kirjanduslikku loomingut armastusluuletustega (aastal 1866), kujuneb Veskest varsti esimese laulupeo järgseis rahvusromantilistes meeoludes isamaalüürik, kelle peamisteks eeskujudeks on Kreutzwald ja Koidula. Tema esimese luuletuskogu „Laulud viisidega“ (1874) uuduseks on, nagu juba kogu eessõnast selgub, püüe teadlikult loobuda paljuharrastatud saksa tõlgelaenudest ja luuletada selle asemel eesti vanade rahvalaulude alusel „rahva elu, vaimu ja iseloomu“ järgi. Selletaoline nõue oli püstitatud juba enam kui kolm aastakümnet tagasi estofiili ning rahvaluulekogu ja süstematiseerija Neusi jt. poolt, aga alles Veskest sai nüüd selle esimene ulatuslikum teostaja. Eeskujuks olid Veskel ta enese korjatud rahvalaulud ja „Kalevipoeg“.

Peale mainitud esikkogu on ilmunud Veskest pärast ta surma veel „Dr. Veske laulud“ (1899) ja ta luuletuste täielik kogu „Laulud“ (1931).

Veske lüürika peateemadeks on isamaa, kodu, armastus ja loodus.

Veske isamaaluulet iseloomustab pidulik ning ülev, oodidele omane meeolu. Kõige esileküündivamad sellest liigist on luuletused „Mingem üles mägedele“ („Ilus oled, isamaa“) ja „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt“ („Kodumaa“). Rida Veske isamaaluuletusi on pühendatud priiuse ülistamisele, milledest esileküündivam on täiel määral Jakobsoni programmi järgi kirjutatud „Isa sõnad“. See luuletus on esitatud isa ja poja vahelise kahekõnena eesti priiuse saabumise teemal. Veenva võrdluspildistikuga tõendab luuletaja priiuse tuleku paratamatust ja kestvust. Nagu tõusev päike ei saa „veereda tagasi“ ega „ohjad jõge hoida“, nii ei saa ka eesti rahva priius uuesti loojuda. Tuleb hinnata luuletaja kindlat usku edasiviivasse arengusse.

Õnnestunud on ka pidulik retooriline luuletus „Paistus Peipsi piirelt“, kus ülistatakse haaravalt päikese võimsust ja palutakse teda kaasa elada eesti rahva võitlustele valguse ning vabaduse eest.

Veske isamaaluulet kannab luuletaja ehtne elamus, tugev elurõõm, paratamatu progressi tunnetamine ja tung hüljata iganenu. Ühtlasi on Veske tunduvalt realistlikum oma kaas- aegseist. Kui ta laulab oma kodumaast:

Siin tõstab rahvas põllurammu
ja matab endist viletsust;
siin püüab rahvas vaimuvalgust
ja võidab endist pimedust

— siis on see hoopis tõsielulisem kui Kuhlbari või Koidula kodumaa oma lapsi hellalt kandvate käte, Taara tamme- puude, kõlavate lauluviiside ja Vanemuise kandlehäärltega. Kuhlbarsile terendusid muinaseestlastega ühenduses koguni pärlikroonid, kuninglikud troonid ja kuldsed kanded palmi- puus.

Realismile lähenevat pildistikku pakub Veske ka oma kodu- ja looduslüürikas. Mainigem esimeselt alalt luuletust „Kodutalu teretus“, kus luuletaja mäletab oma karjaskäimist, kalastamist kodu lähedal järvel, kündmist, niitmist, marjul- ja õitsilkäimist. Enamasti ta kaldub aga oma koduluules liig- sesse sentimentaalsusse ja on saksa väikekodanliku koduigat- suse eesti luulesse ümberistutajaks.

Veske loodusluule on idülliline ja selles on loodusekirjel- dus kõige tihedamalt seotud autori puhtisiklike tundmuste ning meeleoludega. Mainigem kõigepealt luuletust „Õhtu õhud sõudvad sala“ („Uinuse laul neiule“), kus autor väljen- dab, maalides vaikse suviõhtu idüllil, oma armastustundeid. Luuletuses „Kevade võit“ on talve taandumise ning kevade tuleku kirjeldusega kõrvutatud orjusahelate katkemist ning

„surmasuus“ olnud rahva vabanemist. Veske looduslüürika meeleolu on kantud enamasti lõbusast ning uljast meeleolust. Luuletajat ei kurvasta lindude sügisene lahkuminegi, sest teda rõõmustab ette nende tagasilend kevadel veel suuremal hulgal („Pääsuke“).

Veske loodusluulele on muide veel iseloomulik, et selles on, nagu rahvaluuleski, loodusnähtusi õige valdavalt antropomorfiseeritud. Neile on ühtlasi naiivselt omistatud tahe olla inimesele kasulik. Nii näiteks nutab tamm seepärast, et teda pole veel maha raiutud, nagu on tehtud teiste tammedega, milledest on valmistatud mitmesuguseid tarbeasju („Läksin metsa hommikulla“).

Veske lüürikale on iseloomulik kaldumine jutustavasse väljendusviisi, eriti aga ta armastusluuletustele. Veske armastuslüürikat iseloomustab peale selle tundmuste kaudse väljendusviisi eelistamine otsesele ja vallatlev humoristlik laad, mida harrastavad tähelepanuväärivalt hiljem veel Sööt ja Haava. Õnnestunumaid ning populaarsemaid luuletusi sel alal on „Kui kallist kodust läksin“ („Armum vanne allikal“) ja „Saaniga sõitsin ma sohinal“ („Kadunud kinnas“). Veske on siingi oma kaasluuletajaist tõsielulähedasem, kui ta esimeses märkib isiklike kogemuste põhjal armastustõotuse murdmist neiu poolt ja teises jutustab naljatledes ning heatujuliselt oma aja kosjakombeid.

Üldiselt jääb Veske armastusluule tema teiste luuleliikidega võrreldes hõredamaks ning pinnalisemaks.

Veske laulud levisid rahva keskel ja said populaarsemaks enam kui ühegi teise ärkamisaja luuletaja omad. Selle põhjuseks on peamiselt nende rahvalik lihtsus ja ladusus, tunnete siirus ja südamlikkus. Paljusid ta luuletusi võib pidada otse rahvalauludeks.

Veske luule silmapaistev lähenemine rahvalaulule avaldub sisult eriti lauliku tunnete ülekandmises loodusnähtustele ja

vormilt rahvaluule värsimõõdu ja valdavamate kõlakujundite — alliteratsiooni ja assonantsi kasutamises. Ka rahvalaulule eriomane parallelism pole Veske luulele võõras. Kuigi Veske ei saavuta oma luules ehtsa rahvalaulu taset, tuleb siiski hinnata ta püüdu istutada eesti kunstluulesse rahvalaulu ainet ja vormi, et selle kaudu eesti luulest välja tõrjuda saksa romantilise luule võõraste ning kitsaste traditsioonide jälgendamist.

Veske luules ei puudu sellised ajajärgu romantilisele luulele omased reaktsioonilised nähtused, nagu näiteks keisri kummardamine ja usukultus, aga ta on siiski kõrgestihinnatav oma edasiviiva arengu õiges tunnetamises, elu- ja töö-rõõmu sisendamise ja õhutamise, tõsielule lähenemise, vabara haridustahte ja rahva vabaduse ülistamisega. Ärkamisaja hilisemaile luuletajaile, nagu J. Bergmann, Jakob Tamm, Jakob Liiv, K. E. Sööt, A. Haava jt. on Veske luule avaldanud tunduvat mõju.

Märkigem lõpuks, et Veske on veel tuntud eesti kultuuri loos oma saavutustega eesti keeleõpetuse arendamises, kus ta paneb kõigepealt aluse häälikute välteõpetusele kolme pikkusjärgu eraldamisega (vt. Veske „Eesti keele healte õpetus“ 1879). Sellele lisaks on Veske teinud hinnatavat rahvalaulude kogumise tööd ja andnud välja väärtuslikud Põhja-Eesti päritoluga rahvalaulukogud „E e s t i r a h v a l a u l u d“ I, II (1879—1883).

6. Jakob Pärn.

Kui Veske ja Reinwald olid Jakobsoni taluniku-ideoloogia väljendajad luules, siis Jakob Pärn on sama ideoloogia peamiseks tõlgitsejaks proosas.

J a k o b P ä r n (18. X 1843—3. X 1916) pärineb Põhja-Tartumaalt Tormast, kus ta isa oli ümbruskonna kõige esi-

mesi mõisa renditalu päriseksostjaid (juba aastal 1868). Nii- samuti oli ta esimene talunik Torma vallas, kes ehtas enesele suitsutare asemel uue avara ja valgusrohke korstnaga elu- maja.

Pärn tutvus varakult, juba karjapoispõlves, C. R. Jakob- soniga, kes oli hiljem Torma kihelkonnakoolis ta õpetajaks. On võimalik, et Jakobson, kuigi ise alles nooruk, mõjutas varakult enam aktiivsena Pärna kirjanduslikke huve ja ka ta poliitilise meelsuse kujunemist. Tartu seminaris edasi õp- pides (1865—1869), Pärn alustas oma kirjanduslikku loomingu- t ja asutas muuseas ka salajase rahvusmeelse õpilasringi. Pärast kooli lõpetamist tegutses algkooliõpetajana ja -juhata- jana Põltsamaal, Lihulas ja Otepääl, olles igal pool lugupeet- tud pedagoogiks. Rahvuslasena tal oli Lihulas tülikaid konf- likte balti-saksa tagurlike ringidega.

Olles ise kodanliku idealismi kohaselt kohusetruu, töökas, õiglane ning jumalakartlik, taotles Pärn eeskätt nendesamade omaduste levitamist oma kirjanduslikus loomingu- s. See koos- neb peamiselt vastava moraliseeriva tendentsiga algelistest laste- ja noorsooraamatuid. Aga selle kõrval on Pärn toot- nud ka ilukirjanduslikku proosat täiskasvanuile, kasutades selle aineks peamiselt oma kaasaja talupojaelu, teataval mää- ral aga ka mõisa ja linna. Peategelaseks ning kirjaniku lem- mikideede kandjaks on ta jutustustes talupoeg, kelle kõrval ta kujutab ka oma aja haritlasi, kaupmehi, töölisi, ametnikke ja mõisnikke. Rakendades neid täiel määral sihipäraselt är- kamisaegsete ideede teenistusse, Pärn õhutab eestlasi eesku- jude näitamisega sellistele omal ajajärgul edasiviivatele tegu- dele, nagu kohtade ostmine päriks, oma hoiupankade asu- tamine, rahvusliku meelsuse iseteadev näitamine, karskuse ja omakeelse kooli kasulikkuse selgitamine, eestipäraste ni- mede eelistamine, oma talupoja-, haritlas-, mõisniku-, käsi- töölis- ja kaupmeheseisuse loomine. Ainult usuküsimuses ei

nõua Pärn uuendusi ning jääb siin õige tunduval määral konservatiivsemaks kui Jakobson, Reinwald ja mitmed teised ärkamisaegsed kirjanikud ja rahvajuhid.

Pärn esitab oma jututoodangus eesti võrsuva kodanluse majandusliku hüvangu eesmärke järgmises taotlemisastmestikus: ühelt poolt saab saunikust talurentnik, talurentnikust pärisperemees, pärisperemehest mõisnik; teiselt poolt linna tänavapoisist õpipoiss, õpipoisist sell, sellist ärimees.¹ Majandusliku hüvaolu saavutanud ühiskonnakihtidest laseb Pärn tekkida eesti haritlaskonna. Pärn võitleb ühtlasi eestlaste ja balti-sakslaste seisusliku eraldamise vastu, kuid seejuures ta ei näi hiljem pooldavat kummagi rahva segunemist. Ta laseb eestlastel olla uhke oma „mustale kuuele“ ja elada omaette niisama jõukalt („Must kuub“). Eestlaste keskel näeb aga Pärn meeleldi kõigi kodanliku ühiskonna antagonistlike erikihtide tekkimist. Talle on näiteks vastumeelne, et „Vane muise“ seltsis on haritlased, naisteenijad ja talunikud segi „nagu puder ja kört“. Ta soovib, et „hariduse austamiseks ja rumaluse põlgamise täheks“ peaksid haritlased lihtrahvast eraldama ja kaupmehedki organiseeruma omaette („Head sõbrad“). Seejuures Pärn unistab siiski ärkamisaegse idealismi kohaselt kõigi eestlaste ühismeelest, ühishuvidest ning leplikkusest, nägemata kodanliku ühiskonna eri kihtide huvide vastuolusid ning nende paratamatut kokkupõrget. Eriti on naiivsuseni illusoorne Pärna usk eesti suurnike rahvasõprusesse, kuid see oli tüüpiliselt omane mitte ainult temale, vaid kogu meie talupoeglikule rahvusromantikale üldiselt.

Pärna jututoodangu iseloomulikumaks ning õnnestunumaks teoseks on olustikuline jutustus „O m a t u b a, o m a l u b a“ (1879), mille peateemaks on mõisa renditalu päriksostmine. Selle kõrval käsitletakse romantismiajastul igal pool meelasti tarvitatud armastusteemat: abielutaotlust laste poolt,

¹ Vt. K. Raud, „Eesti vanaromantiline jutu- ja näitekirjandus“ 1935..

kelle vanemad on vastastikku vaenulised. Ühenduses nende teemade käsitlesega kirjanik kujutab taludeostu olustikku, kritiseerib teoorjus-aegset korda, näitab ärkamisaegse taluniku suhtumist mõisasse, kirikusse, töösse ja ühiskonda.

Jutustuse teemad võimaldaksid olustikukirjelduse kõrval tegelaste psühholoogilise külje süvendatud valgustamist, kuid see jääb tegemata. Õpetliku kirjanduse traditsioonide kohaselt jagunevad tegelased järsult hüvelisteks ja pahelisteks ning kaotavad seega tunduval määral usutavuselt ning elulisuselt. Nende peaülesanne on kirjaniku ideede propageerimine.

Kõige enam eeskuju on püüdnud Pärn pakkuda peategelase Lahvardi Kristjani kaudu, kes kehastab kirjaniku talumehe-ideaali: ta on kõigepealt edasipüüdlik, ettevõtlik, arukas, töökas, tugeva tahtjõuga, ühtlasi heasüdamlik, viisakas, haridusmeelne, rahvasõbralik ja jumalakartlik. Nagu Pärn ise, on ta juba koolis saanud uuendusmeelse kasvatusel, mis avaldub kõigepealt rahulolematuses teopõlveaegse olukorraga ning majandusliku hüvangu ja iseseisvuse taotlemises. Lahvardi Kristjan ei võitle ega kutsu teisi võitlema, vaid lihtsalt kasutab pärast „orjusahelate katkemist“ tekkinud olukorda oma talumaa ja „oma toa, oma loa“ saamiseks. Ja rahva sõbrana ta soovitab, et ka teised seda kasutaksid niisama julgelt ning edasipüüdlikult. Ta taunib orjus-aega ja sellega seotud viletsusi ja vaimupimedust, aga talupoegi eksploateeriva mõisniku vastu ta ei näi tundvat võitlustahet ega viha. Ta arvab, et nurin on asjata, sest „kel võit, sel võimus“. Mis puutub kirikusse, siis on Lahvardi Kristjan ses suhtes juba täiesti pooldav: usklikuna ta loodab oma jõule lisaks jumala abi. Nii on Lahvardi Kristjan kapitalistliku ühiskonna tüüpiline olupoliitik, kes püüab kõiki võimalusi kasutada majandusliku hüvangu saavutamiseks, mitte põlates ka omakasulise sihiga meelituse andmist. Ta peamiseks edasi-

jõudmise aluseks on aga siiski visa, tahteküllane edasipüüdlikkus, ettevõtlikkus ja töökus. Sellega ta päästab end mõisniku ekspluateerimise raudsest ringist, andes julgustust ja eeskuju ka teistele, kes ei julgenud oma renditalu uuendusi ja parandusi teostada, kartes, et sellest on kasu ainult neid ekspluateerival mõisnikul, kes paremale järjele tõusnud talu eest hakkas tavaliselt nõudma ka suuremat renti.

Vaatamata tugevale idealiseerimisele on antud Lahvardi Kristjani kujus küllaltki tabavalt ärkamisaegse edasipüüdliku talurentniku tüüp.

Mis puutub kõrvaltegelastesse, siis on need peagu niisama õpetlikud kui jutustuse kangelanegi. Märkigem Lahvardi Kristjani vastandkujusid talunikku Kõrdi Andrest ja ta poega Sauli, kellede tagurlik seisukoht rahvus- ja haridusküsimustes, toores ja viisakuseta käitumine, viinahimu ja lohakus osutasid pahedele, milledest tuli edasipüüdlikul talupojal kõigepealt hoiduda. Kõige vähem liialdatult on esitatud metsavaht Tõmmu kuju, kes näib üsna tõsielulisena mõisaks teenijana. Tõmmu tütar Leenu esindab idealiseeritud ärkamisaegset noort tüdrukut, kes on Lahvardi Kristjaniga ühesuguse haridusega ja omab samaseid vaateid elule. Tema omadustest on esile tõstetud truudust väljavalitule, kombelisust, tundepärasust ja iseseisvust.

Jutustust kannab optimistlik meeoleu, sest teose peaidee — kehva talurentniku majandusliku hüvangu loomine — teostub pärislooma ostmise ja iseseisva kodu asutamise kaudu. Peaidee teostajad Kristjan ja Leenu on ühtlasi ärkamisaja lemmikideede — rahvusliku meelsuse õhutamise ja hariduse taotlemise mõtte kandjaks. Nende edasiviivalt praktiliste ja kohalike ideedega liituvad üldinimlikumad ning romantilisemad: puhta armastuse ületamatu võimsuse ja karske ning voorusliku elu ideed. Viimaste rakendus ärkamisaegsesse ühiskonda on teostatud puhtliteratuursel alusel.

Ülesehituselt ei kujuta „Oma tuba, oma luba“ ühtset tervikut. Sündmustiku-arengu vahele on nii teose alguses kui ka lõpus lükitud üldist laadi mõttemõlgutusi, mis antud ühenduses jäävad võõrkehadeks. Sündmustik ise areneb ebapidevalt: leidub nii katkendilisust kui ka liigse ruttamise märke. Sellele vaatamata areneb sündmustik üldiselt siiski küllalt elavalt ja oli omal ajal juba oma aktuaalsusega haarav. Teose algul tekib loomulik põnevus Tõmmu ja Kristjani kokkupõrke lahendamise ja hiljem peategelase abielu taotluse ümber, millele veerevad ette järjest suuremad takistused. Mõju avaldas omal ajal tunduvalt ka tegelaste, olustikupiltide ja maailmavaadete järsk kontrasti seadmine, mille kaudu kirjanik tõstis teravamalt esile ärkamisaegsele lugejale meeldivaid asjaolusid.

Nagu sündmustiku juhtiv ideestik on osalt puhtpraktilist, osalt aga romantilis-idealistikku laadi, nii võime ka teose stiilis märkida nii realistlikke kui ka romantilisi elemente. Idealiseerivalt ilustatud on Kristjanit ja Leenut nii nende välimuse kui ka sise-elu kujutamises. Taluolustiku ja igapäevase tegevuse kirjeldustes aga leiame üsna asjalikku realistlikku esitamisi, mõnikord koguni kaldumist naturalismi (vt. Kõrdi Andrese talus valitseva olukorra kirjeldust). Väljendusviis kaldub üldiselt liigsesse kuivusse ning värvitusse ja paiguti tundub maitsedistsipliini puudumist. Keel on rahvapärane ja ladus, kuid vähemal määral kui Jannsenil ja Koidulal.

„Oma toa, oma loa“ väärtused seisavad eeskätt selle oma ajajärgu ideestiku tabavas märkimises. Siit kajastuvad selgesti ärkamisaja taluniku individualistlikud ideaalid nii puhtmajandusliku kui ka vaimse tegutsemise alal. Need olid edasi viivad niivõrd, kui nad aitasid likvideerida meie maa feodaalse olukorra jäänuseid ja üle minna uue kõrgema ühiskondliku arenguastme — kapitalismi pinnale; reaktsiooni-

lised niivõrd, kui nad seltsisid iganenud pärimustega (näit. suurnike ning ülemuste austamine, kriitikata usukultus jm.).

Peale „Oma toa, oma loa“ on Pärn kirjutanud veel enam kui kümme jutustust. Neist pälvib enam tähelepanu pikem, peagu romaanitaoliseks kujunenud jutustus „Must kuub“ (1883), kus Pärn väljendab oma eestlastest suurniku-ideaale. Eesti talupoegade keskelt võrsunud tegelased esinevad siin juba jõukate, saksa mõisnikega võrdse seisukoha saavutanud suurmaaomanikena, kelle pojad ja tütreid moodustavad eesti kodanliku haritlasklassi, esimesed ülikooli-, teised gümnaasiumiharidusega. Nagu eespool märgitud, avaldub kirjaniku idealism siin kõige illusoorsemalt selles, et ta laseb jääda need eesti suurnikud rahvasõpradeks ja ühtlasi kindlalt hoiduda sugulussuhete loomisest saksa mõisnikega.

Oma sisulaadilt läheneb „Must kuub“ perekonnaromaani liigile, olles sellisena meie esimene romaanitaoline teos.

Pärn on oma toodangus võrdlemisi tõelisuselähedane, täpne ning mitmekülgne ärkamisaja eesti talupoegliku ühiskonna elu vaateleja. Ta käsitleb enamikus uusi algupäraseid ainealasid, nagu saunikute viletsus, rendiperemeeste hädad, pärisperemehe elu, talu ja mõisa vahekord, kadaklus, eesti linnakodanluse elu jm., olles neil aladel teeavajaks eesti realismile, kus kõik need alad möödunud sajandi viimasel ja käesoleva esimesel kümnendil leiavad juba teadlikumat, üksikasjalisemat ning sügavamat käsitlust.

7. Juhan Kunder.

Juhan Kunder on tegutsenud ärkamisaegse näitekirjanikuna, kriitikuna ja luuletajana, andes kõige silmapaistvamaid tulemusi esimesel alal.

Kunder (6. XII 1852 — 24. IV 1888) pärineb Viljandimaalt Holstrest, kus ta isa oli taluperemeheks. Saanud Tartus semi-

narihariduse, oli ta esialgu Tartus, siis Rakveres algkooli-õpetajaks. Viimasel kohal ta hakkas tundma erilist huvi loodusteaduse vastu, valis selle oma erialaks ja alustas sel alal esimeste eestikeelsete õpikute väljaandmist. Ühtlasi jätkas Kunder juba seminaristina alustatud kirjanduslikku ning ajakirjanduslikku tegevust, tehes kaastööd „Sakalale“ ja andes välja perekonnalehte „Meelejahtaja“ (1885—1886), kus ta avaldas oma näidendeid ja arvustusi eesti kirjanduse üle. Kui 1886. aastal hakati õpetajailt nõudma vene keelt, sõitis Kunder Kaasanisse, et seal oma sõbra M. Veske läheduses keel selgeks õppida. Prof. Köleri soovitusel määrati Kunder Eesti Aleksandri-kooli inspektori kandidaadiks ja ta saadeti Peterburi õpetajate instituuti end täiendama. Seal suri Kunder tüüfusse.

Näitekirjandusliku loomingu alal on Kunder Koidula alustatud algupärase olustikunäidendi jätkaja ja edasiarendaja. Ta esimesed näidendid, naljamängud „Mulgi mõistus ja tartlase tarkus“ (1874) ja „Muru-Miku meelehaigus“ kannavad tunduvald Koidula näidendite mõju jälgi (mulkide ja tartlaste vaenu motiivi kasutamine „Säärase mulgi“ ja isikute äravahetamise motiivi tarvitamine „Saaremaa onupoja“ eeskujul). Neist väheütlevaist katsetustest jõuab Kunder üle oma järgmise 2-vaatuselise jantliku naljamänguga „Kroonu onu“ (1885), mis saavutas suure populaarsuse ning on mängitav veel tänapäevalgi.

„Kroonu onu“ omab reljeefseid, meeldejäävaid tegelaskujusid, hoogsat tegevustikku ja tabavat sõnastust. Näidendi keskseks kujuks on Vene tsaariaegses sõjaväes teeninud ja erru lastud vana sõdur Aabram Andrejevitš Sikk, kelle vene keele puudulikust oskusest tingitud sõnakoomika, vigurdav, kuid heatahtlik ning innukas tegutsemine noorte abielutaotlejate kasuks on kõike muud varjavaks huviobjektiks. Teised tegelased, kelledest on parimini õnnestunud Metsa-

Priidu kuju, jäävad temaga võrreldes liiga passiivseks ning liiga tagaplaanile.

„Kroonu onus“ on Kunder seadnud enesele ülesandeks naeruvääristada rikastunud eesti pärisperemehe liigset uhkust rendiperemeeste ja kehvemate rahvakihtide vastu. Tal õnnestub see silmapaistvalt hästi. Oma peremeheseisusele ning rikkusele rumaluhke peremees on lõpuks Aabram Siku kavaluste tõttu sattunud olukorda, kus ta ei saa enam keelduda oma tütre andmisest vaese rendiperemehe pojale naiseks.

Aabram Sikk on meie vanema näitekirjanduse kõige silmapaistvam ning meeldejäävam kuju.

Pärast „Kroonu onu“ on Kunder kirjutanud veel kaks väikest draamat „Mõrsja ja määratsejad“ (1887) ja „Kingulaos“ (ilmus a. 1890 pärast kirjaniku surma), millede eesmärgiks on paljastada ühiskondliku elu varjukülgi ja pakkuda õpetusi.

Kunderi lihtsatoimelised näidendid ei ületa Koidula omi, kuid enam viljakana ja ühiskondlikult aktiivsemana on Kunder suutnud näidata ja naeruvääristada mitmekesisemalt oma aja väärnähtusi. Peale eespool mainitud pärisperemehe rikkuseuhkuse on Kunder oma näidendeis esile tõstnud naabrite väiklast kadedust ja vastastikust riuhimu, usumäratsemist, ebaausust, harimatust jm. ja selle kaudu omajagu kaasa aidanud eesti ühiskonna paremaks kujunemisele.

Kunderi kriitiline meel on avaldunud heade tagajärgedega ka „Meelejahutajas“ avaldatud arvustustes eesti omaaegsete kirjanike teoste kohta. Need on üldiselt oma aja kohta küllalt asjalikud ning näitavad tabavat iseloomustamisannet. 1890. a. avaldati need eri raamatuna „Eesti kirjandus koolile ja kodule“.

Ei saa ka mööda minna Kunderist luuletajana. Juba aastal 1873 ilmus talt väike värsivihik „Õiekuu ja külmu elu maanteele“, mis sisaldab kaks pikemat luuletust „Elu ring-

jooks“ ja „Endla piiga“, milledele järgneb mõnerealine „Järelkaja“. Juba sellest värsivihikust ilmneb Kunderi luule kaks eriharrastust: ilutsevate romantiliste muistendite kultus, mis avaldub ballaaditaolises luuletuses „Endla piiga“, ja tugevast sünteesitarbest tingitud elu olemuse tunnetamispüüd, milline kalduvus ilmneb selgesti „Elu ringjooksust“. Luuletaja püüab selles pakkuda kokkuvõtet kõigist inimelu arengufaasidest hällist hauani, jõuab oma rasket ülesannet täites üle paljude keeleliste ja värsitehniliste komistuste mõnegi oma aja kohta üsna ilmeka ning mõttetiheda värsini. Vaadelnud niiviisi läbi kogu inimelu, ta jõuab tunnetuseni, et keha mattub haua igavesse vaikusse, eksisteerib aga imeline inim-mõte ning mõistatusi lahendav inim-aru.

Kunderi teises ning viimases luuletuskogus „J. K u n d e r i a l g u p ä r a s e d l u u l e t u s e d“ (1890) võib konstateerida nendesamade harrastussuundade jätkamist. Rahvusromantilisi muistendite motiive käsitleb selles kogus parimini „Kuningas Kalev“. Elu olemuse tunnetustarve avaldub kõige silmapaistvamalt luuletuses „Päikesele“. Loodusteadlasena luuletaja tunneb sügavalt kõigi loodusnähtuste vastastikust seost ja sõltuvust ja jälgib mainitud luuletuses vaimustuse ning imetlusega päikese hiigelmõju nii suurele kui ka väikesele. Ta ütleb näiteks:

Sest sinu hing nüüd elab
nii kõrres nagu metsas.

— — — — —
Sa tõstad linnuke si
kui kandleid kõlisema.

Kunderi lähtumine ajalikust loodusevaatlusest, ta avar mõistus ja elav kriitiline meel toovad ta loomingusse elunähtuste sügavamat mõistmist, kuid siiski mitte sellisel määral, et ta oleks suutnud end vabastada müstikast ja konventsionaalsest usukultusest.

II. JÄREL- JA HILISROMANTILINE KIRJANDUS (1880. a. alates).

Ärkamisaja kirjanike noorem generatsioon, kes oli sündinud peamiselt 60-ndail aastail, hakkas eesti kirjanduses esikohale pääsema 80-ndaist aastaist alates, millal panslavistlik vool, mida tuleb võtta kui vene tõusva kapitalismi ja šovinismi eneselaiutamist, ei piirdunud enam pärast keiser Aleksander III troonile astumist ainult publitsistliku käsitlusega, vaid asus aktiivselt oma eesmärgete teostama. Baltimaade venestamine võeti siitpeale otse valitsuse programmiks, mille järgi hakati maha suruma kõiki Venemaa väikerahvaste üritusi ja muudeti venekeelseks tähtsamad ühiskondlikud asutised, nagu koolid ja kohtud. Ärkamisaja tõusumeeleolus hellitatud lootuste nurjumine tõi enesega kaasa 80-ndaist aastaist alates suure meeleolulanguse. Seda toetas omalt poolt 80-ndate aastate lõpu majanduskriis, mis viis uued pärisperemehed tuhandete viisi maksuraskustesse. Vaimustusega alustatud ettevõtete, nagu Eesti Aleksandri-kooli rahakorjamise organisatsiooni, Eesti Kirjameeste Seltsi ja kaubalaevasealts „Linda“ tegevus lõpetati tulunduskriisi ja üldise meeleolulanguse tõttu. Eesti väikekodanlik haritlaskond kilnunes kaheks vastasleeriks ja hakkas võõrduma ning eemalduma talupojast. Jannseni ja Hurda kirikusõbralik vool, koos eesti pastorkonnaga otsis sõprust sakslusega, Jakobsoni järglased — vene tsaarivõimudega. Mõjukamad rahvajuhid, nagu

Kreutzwald ja Jakobson, surid 80-ndate aastate algul. Neid asendas rida uusi, nagu A. Grenzstein, K. A. Herman, Jakob Kõrv, J. Järv jt., kes kõik olid tunduvalt madalama tasemega, kitsalt kodanliku maailmavaatega ja kindlama iseloomuta. Rahvuslikel ning sotsiaalseil huvidel ning harrastustel ei olnud enam endist pinda, need asendusid sageli juhtidegi juures kitsalt isiklike huvide ning tõusikuideaalidega. Jakobsoni poliitilist suunda püüdis jätkata tõsisemalt ainult J. Järv oma toimetatud ajalehes „Virulane“, kuid kaugelt vähema ühiskondliku kõlapinnaga. J. Kõrv andus oma „Valguses“ täiesti venestuse teenistusse ja propageeris oma kasiinas toodangus tõusiklust („Kindel eesmärk“). A. Grenzsteini ajaleht „Olevik“, mis esialgu teenis talupoeglik-rahvuslikke eesmärke, muutus 1888. aastast alates niisamuti venestamise pooldajaks. Ainult K. A. Hermannini „Postimees“, mis 1890. aastast peale sai esimeseks eesti päevaleheks, püüdis olla ärksama rahvusliku meelsuse õhutamiseks ja kasvatajaks, kuid ilma vajaliku osavuseteta ning kindluseta.

Kuna rahvusliku äratustöö võimalused olid uues muutunud olukorras hoopis enam piiratud, võis see nüüd ka kirjanduses jätkuda ainult kaudsemaid väljendusteid otsides. Selleks pakkus soodsamaid võimalusi eepika, mille objektiivsena ning ebaisikulisema väljendusviisi ja väliselu sündmuste esitamise taha võis hõlpsamini peita rahvusliku äratamise lähteid. Parimaid võimalusi näitas ning eeskuju pakkus siin inglise kirjanik Walter Scott'ist 19. sajandi algul lähtunud romantilise ajalooromaani harrastus, mida iseloomustab kauge mineviku idealiseerimine ja kangelaslikuks kujutamine. Selle mõjul pääses meie kirjanduses möödunud sajandi 80-ndaist aastaist alates kõige valdavamale kohale romantiline ajalooline jutustus, mille algatajaks sai E. Bornhöhe ja tähtsamaks jätkajaks A. Saal. Ühtlasi tungis eepiline žanr ballaadide ja lugulaulude näol ka luulesse, kasutades aineks peamiselt

muistendeid või vabu romantiliselt traagilisi minevikukujutlusi. Mainimisväärsemaid selle suuna harrastajaid on lüüro-epikud J. Bergmann, J. Tamm ja Jakob Liiv.

Uus suund tähendas ilmselt eemaldumist elu tegelikkusest, mistõttu oma ajajärgu ühiskondlikest tõusumeeleoludest ja ideedest kantud lüürika hakkas manduma, muutus epigooniliseks ja kaotas oma edasiviiva tähenduse. Muinsusromantika harrastus muutus selles rahvusliku ülestõusu propaganda-vahendist peamiselt ainult sõnakõlinasse uppuvaks ilutsemisvahendiks. Ainult K. E. Sööt ja A. Haava saavutasid kõige hilisemate romantiliste luuletajatena jälle tihedamat kontakti tõsieluga, kuid eeskätt tunduvasti subjektiivsemal ning piiratumal alal — armastuslüürikas.

Märkimist väärib veel, et järeloomantilisest kirjandusest peale võime hakata meie kirjanduses arvestama teataval määral vene kirjanduse mõjusid, millega ühenduses saksa kirjanduse osatähtsus mõjutegurina hakkab vähenema.

1. Eduard Bornhöhe.

Romantilis-ajaloolise jutustuse looja eesti kirjanduses Eduard Bornhöhe (5. III 1862 — 17. XI 1923), kodanliku nimega Eduard Brunberg, on pärit Rakvere lähedalt Kullaaru mõisast, kus ta isa oli algul aidameheks, siis mõisavalitsejaks. Hariduse sai Bornhöhe kreiskoolis Tallinnas, kuhu ta vanemad kolisid poja kooliealiseks saades, et ta koolitamist endile hõlbustada. Bornhöhe õppis hästi, kuigi ta oli iseloomult rahutu, vallatu ja erakordselt seiklushimuline. Nii tegi ta näiteks koolipõlves katse sõita koos paari endaealise kaaslasega väikeses paadis Ameerikasse.

Bornhöhe oli juba iseloomult romantik, rahutu, erakordset ihkav, tugeva reisimiskirega. Ta vahetas sageli oma elukohti

ja ameteid, elatus kontoriametnikuna, ajakirjanikuna, kodu- ja kooliõpetajana, harrastas maalikunsti, kirjandust ja muusikat. Ta reisid ulatusid sageli üle kodumaa piiride kuni Kaukaasiani, sajandi lõppaastail isegi Palestiinasse. Seejuures Bornhöhe ei unustanud siiski edasiõppimist. Ta õiendas gümnaasiumi lõppeksami (1888), asus hiljem Tartus ja välismaal õppima keeleteadust, mille vastu tal oli eriline huvi. Elu lõppaastad elas Bornhöhe juba rahulikumalt Jõhvis ja Tallinnas kohtutegelasena oma ametikohuseid täites.

Bornhöhe kirjanikuanne arvatakse olevat päritud emalt — kirjanik E. Vilde tädilt, kes oli luuleandeline. Bornhöhe esimene teos, jutustus „Röövel ja mõisnik“ on pärit juba kirjaniku 15. eluaastast, millal ta oli alles kreiskooli õpilane. Sellele järgnes rida teisi vähenõudlikke nooruskatsetusi. Juba sellest Bornhöhe noorusloomingust selgub ta ande laad: kalduvus juhusrohkele ning põnevale sündmustikuarengule, mida näeme hiljem ta ajaloolistest jutustustest. Selle kõrval avaldus aga ühtlasi kirjaniku teine harrastusala: tujuküllane olevikupahede näitamine kõverpeeglis. Selle harrastuse parimaid tulemusi näeme hiljem tähelepandavamal kujul satiirilises teoses „Tallinna narrid ja narrikesed“ (1892) ja kirjaniku viimases jutustuses „Kollid“ (1903). Neis on mõnede tüüpiliste klaunilike liialdustega naeruvääristatud nii väikekodanlikke tüüpe elust, kadaka-saksa kui ka aadliseisuse veidraid esindajaid. Vaatamata kujutamise viisi primitiivsusele on hinnatav kirjaniku lähenemine tõsielule ja selliste oma aja kodanliku seltskonna naeruväärsuste esiletõstmine, nagu pime auahnus ja hiilatatahtmine, lapsikud harrastused, pööraselt suured taotlused seoses väga piiratud võimete, rumaluse ja juhmusega, toredad kõned ja tillukesed teod, ammu iganenud kombed, kadaklus, ahnus, hirm tõe eest jms. Bornhöhe vaatleb siin oma aja ühiskonda tavalisest teravamalt pilguga ja näeb kaugemale kui tavaliselt ka kaas-

aegsed. „Kollides“ on näiteks märgitud ettenägelikult eri hariduse saanud sugupõlvade vahelist võitlust, milles kaob vana ja siis „Uued hariduslikud mõjud teevad eestlastest uue rahva ja viimasel otsal näen ma ilmariigi ühist rahvamerd lainetavat, mis kogub kõik sinnapoole lainetavad ajakesed oma rüpe“ (Jostsoni sõnad).

Bornhöhe satiirilised ning humoristlikud teosed näitavad, et tal on kahtlemata annet koomikaks, nagu seda oli ka ta tädipojal E. Vildel. Kuid Bornhöhel puudusid võimalused selle ulatuslikumaks väljaarendamiseks: tema harrastatud idealistlikus romantikas ei olnud selleks küllalt soodsat pinda.

Põhjapaneva tähtsusega on Bornhöhe looming ajaloolise jutustuse alal. Kui ta 18-aastase noormehena avaldas oma peateose „T a s u j a“ (1880), siis tähendab see eesti romantilise ajalookirjanduse algust. Huvi eesti ajaloo vastu oli tuntud juba ärkamisaja eellainetustes ja hiljem eriti pärast „Kalevipoja“ ilmumist. Kirjanduslikke eeskujusid võis Bornhöhe saada aga ainult saksa kirjandusest, kus 19. sajandi kolmandal veerandil oli romantiline ajalooline romaan moes. Peamiselt saksa keele kaudu võidi tutvuda siis meil ka selle žanri algataja inglase W. Scott'i teostega.

On märkimisväärne, et Bornhöhe ei seo oma jutustuse tegevust muistse iseseisvus-ajaga, mille ilustamise kaudu püüti ärkamisajal eestlaste enesetunnet ja iseteadvust tõsta, vaid just orjus-ajaga. Sellega ühenduses kerkib järsumalt esile uus võitlusrelv: äärmise ülekohtu näitamise kaudu protestimeeleolu ja neimahimu kasvatamine balti-saksa ülakihi vastu laiemais rahvakihtides. Bornhöhel ei tule ideaalina enam kõne alla balti-sakslastega võrdse majandusliku ja kultuurilise taseme saavutamine, vaid täielik peremeheks saamine omal maal. Ühtlasi näitab Bornhöhe rahvuslikku eneseusaldust propageerides, et eestlased on sakslastega võrreldes tegudelt tublimad ja käitumiselt inimlikumad.

„Tasujale“ järgnevad veel kaks ajaloolist jutustust „Villu võitlused“ (1890) ja „Vürst Gabriel“ (1893), millega Bornhöhe toodang ajaloolise jutustuse alal piirdubki.

Nii „Tasuja“ kui „Villu võitluste“ ajalooliseks tagapõhjaks on Kelchi kroonika („Liefländische Historia“) järgi tuntud eestlaste 1343. aasta Jüriöö mässu sündmused. Tegelased kui ka üksikasjalikuma tegevustiku on Bornhöhe kujutanud peagu täiesti iseseisvalt ja asetanud nad ajaloolisse olustikku. Esikohal on peategelaste saatuse kujutamine.

„Tasuja“ algab peategelase Jaanuse vanaisa ja Jaanuse enese lapsepõlve kirjeldamisega. Sellele järgneb mõisaga tekkinud konflikti arendamine vabadusvõitluseks, millega ühenduses käsitletakse aga ka ärkamisaja üht populaarsemat romantilist teemat: armastus ei küsi seisuse järele. Olles küll vähem uudne, ei olnud rahvuste võrdsuse toonitamine niisuguselgi piiratud kujul liigne ega huvituseta.

Tegelaskujud on „Tasujas“ liialdatud, sümpaatsetena ja ebasümpaatsetena kontrasti seatud. Kuid Pärna tegelastega võrreldes nad tunduvad siiski vähem šabloonsed ja nende hingeelulist külge on püütud valgustada hoolikamalt. Puuduseks on kangelase arengukäigu lünklik jälgimine — ta elust jääb esitamata aastatepikkusi ajajärke. Vaatamata sellele võib „Tasuja“ kompositsiooni pidada õnnestunuks. Seda iseloomustab juhtumuste osav sidumine, intriigi sirgjooneline areng, sündmustikuline huvitavus. Teoses peegelduvad meeldival kujul oma ajajärgu püüded, tas on tavaliselt vabamat fantaasiat ja enam tundelisust. Kirjanik suhtub oma tegelastesse tugeva kaasaelamise ja temperamendiga, millest on tingitud jutustuse tundeküllane, jõuline ning pildirikas väljendusviis, kohatine kaldumine ekstaasi või teravasse satiiri.

Nende omaduste tõttu kujunes „Tasuja“ meie kirjanduse üheks kõige loetavamaks raamatuks, kuigi ta sai esialgu, pea-

miselt oma liiga võõrapärase keele pärast, karmi arvustuse osaliseks.

„Villu võitlusi“ võib pidada mõneti autori esikteosest õnnestunumaks. Seda teost iseloomustab keerukama sündmustiku osav juhtimine, tegelaste elamuste üksikasjalikum käsitletu, ühtsam, ajaloolisem ning viimisteldum kujutamiseviis. Kui teosel ei olnud siiski „Tasujaga“ võrdset menu, siis selektub see asjaoluga, et kangelane oli siin ebameeldiv ja teos nii ainekult kui ka ideestikult ei olnud enam uudne, vaid „Tasujat“ suurtes joontes kordav.

Bornhöhe viimases ajaloolises jutustuses „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed elupäevad“ on tunduvalt enam rõhutatud ajaloolist külge, milles oli vahepeal eeskuju pakkunud A. Saal. Teos kujutab Vene-Liivi sõja aegseid sündmusi, olles keskendunud eriti Tallinna linna piiramise ja Pirita kloostri hävitamise loo ümber. Selleski teoses võib märkida edu nii ülesehituse kui ka tegelaste kujutamise alal. Jutustus areneb põnevalt ja pakub võrdlemisi kujuka pildi orduaja lõpu segastest oludest. Metsikut romantikat, ohtlikke seiklusi ja muud erakordset ning romantikale eriomast leidub selles teoses külluses. Ideoloogiliselt on tähelepandavaks uuduseks eesti ja vene rahva sõpruse arendamine ajaloolisel taustal.

Kuigi Bornhöhe romantiliste ajalooliste jutustuste toodang on kasin, on see siiski väärtuslikum kui tema järglastel, kes jäävad Bornhöhest maha eriti stiili värskuselt ning kujukuselt.

Bornhöhe loomingu lemmiktemaks on vastuolu eestlase ja balti-sakslase või kadakasaksa vahel. Sümpatiseerides esimesele jaotab Bornhöhe tegelased vastavalt kahte kontrastsesse rühma: ühelt poolt julged, mehised, tugevad, ausad, andekad ja suuremeelsed, teiselt poolt kõrgid, upsakad, õelad, alatud, toored, ülbed, lobisejad. Mõningaist romantismile omaseist liialdustest hoolimata on tegelaste karakteristika

oma aja kohta väljapaistvalt hea. On kasutatud mitte ainult otseseid, vaid ka kaudseid iseloomustamisvahendeid: tegelaste iseloom ei selgu ainult kirjaniku sõnadest, vaid suurelt osalt just tegelaste käitumisest, nende tegudest.

Bornhöhe toodang on tüüpiliselt romantiline, kuigi selles ei puudu ka realismi sugemed. Eriti oma humoristlik-satiirilises loomingus püüab kirjanik lähemale astuda igapäevasele inimesele, jälgida kangelaste asemel väikest inimest tema pahede ja hüvedega. Teiste kaasaegsete kirjanikega võrreldes ongi Bornhöhel vähem šablooni, ta suudab inimeses pisut enam inimest avastada kui teised.

Bornhöhe romantilised ajaloolised jutustused on olnud aastakümneid tähtsaks ühiskondlik-rahvusliku meelsuse kasvatamise vahendiks. Need on õhutanud orjuse vihkamist, viha orjastajate vastu, kasvatanud eneseusaldust, julgust võitlemiseks ja võrdsete inimõiguste nõudmiseks.

2. Andres Saal.

E. Bornhöhe alustatud romantilise ajaloolise jutustuse kõige tootlikumaks jätkajaks on **A n d r e s S a a l** (9. V 1861 — 23. VI 1931), keda seetõttu võib pidada selle liigi peaesindajaks eesti kirjanduses.

A. Saal on sündinud taluniku pojana Pärnumaal Tori vallas, õppinud algkooliõpetajaks ja tegutsenud sel alal oma kodukohas. Kuid juba 1884. aastal ta läheb üle ajakirjanikutsele, asudes töötama A. Grenzsteini „Oleviku“ juurde (1884—1890 ja 1893—1897). Ühtlasi ta jätkab hariduse omandamist Tartu ülikoolis vabakuulajana, tundes erilist huvi ajalooõpetuse ja arheoloogia vastu. Kirjanduslikku loomingut alustas Saal 1885. aastal, spetsialiseerudes algusest peale romantilise ajaloolise jutustuse alal.

1897. aastal lahkus Saal kodumaalt ja asus varsti topograafina Jaava saarele Hollandi riigi teenistusse. Elu lõpp-aastad (alates a-st 1920) veetis Saal rantjeena Kalifornias.

Saali teosterikkast loomingust (ta kirjutas näiteks viie aasta kestel üheksa raamatut) on esiletõstetavamad romaan „Vambola“ (1889), jutustused „Aita“ (1891) ja „Leili“ (1892—1893). Omades ühised tegelased, moodustavad need koos triloogia, mille sündmustik algab „Aitaga“ ja lõpeb „Vambolaga“. Aineks on eestlaste ja liivlaste vabadussõda ja nende allaheitmine sakslaste poolt 12. sajandi lõpul ja 13. algul. Saali teistest teostest mainigem veel „Uudu ja Meeta“ (1891), „Kunstniku paleus“ (1892), „Dan ja Singa“ (1893) ja puhtajalooline „Päris ja prii“ (1893).

Saali romantiliste ajalooliste teoste uuduseks on, et kirjanik püüab neis esimesena kinni pidada ajaloolisest tõepärasusest, milleks ta uurib enne teose kirjutamisele asumist vastavat teaduslikku kirjandust, tutvub kodumaa arheoloogilise topograafiaga ja vanema rahvalauluga. Esmakordsed on ka rahvalaulude või nende jäljenduste sündmustikku põimimised.

Põhijoontes Saalil õnnestubki ajaloolise tagapõhja kujutamine. Aga kuna tal on alati eesmärgiks pakkuda väga keerulist ning ülipõnevat sündmustikku, siis ei suuda ta üksikasjus olla tõetruu ja ses suhtes on tal sageli silmapaistvaid eksimusi. Ta toodang jääb oluliselt ikkagi tüüpiliseks põnevuskirjanduseks, mille tunnuseks on välissündmuste kuhjamine, ootamatud juhtumused, sündmustiku keeruliseks põimimine ja peategelaste langemine ühest elukardetavast ohust teise, kuni saabub üliõnnelik lõpplahendus. Sellise kompositsiooni loomises on Saal eesti kirjanduse kõige osavamaid. On arusaadav, et tegelased jäävad seejuures skemaatilisteks, ilma isikupärata ja psühholoogilise arenguta. Nende hingeelulise

külje valgustamine on algeline, nad on šabloonselt jaotatud headeks ja halbadeks. Nii ei erine Saali teosed tegelaste poolest üksteisest kuigi oluliselt, erinevaks jääb peagu ainult sündmustik.

Vaatamata suurtele puudustele, oli siiski ka Saali romantilisel ajaloolisel toodangul Bornhöhe „Tasujaga“ rajatud suuna jätkajana oma edasiviiv tähtsus ühiskondlik-rahvusliku meelsuse kasvatamises. Kuigi terav ots oli selles sihitud baltisaksa võimumeeste vastu, taipasid tsaarivalitsuse kohalikud esindajad peagi, et selline kirjandus võib ohtlikuks muutuda ka neile endile ja süüdistasid eeskätt Saali ja Bornhöhe teoseid rahva kirgede ülesässitamises. Suurelt osalt just tsen-suuri surve tõttu jäigi arvatavasti romantilis-ajaloolise kirjanduse harrastus 1893. aastast alates meil soiku.

3. Lüüro-epikud.

Hilisema ärkamisaja lüüro-epiliste luuletajatena pälvivad teistest enam tähelepanu Jaan Bergmann — pastorite rahvusromantilise luuleloomingu esindajana — ja Jakob Tamm ja Jakob Liiv Väike-Maarja luuletajaterühmast.

J. Bergmann (17. XII 1856 — 12. VII 1916) hakkas juba õpilaspõlves huvi tundma ühenduses Homerose eepostesse ihastumisega luule vormiküsimuste vastu. Peamiselt eeskuju pakkumises ja huvi äratamises teadlikuma ja oskustliku vormitarvitamise suhtes tulebki hinnata Bergmanni teeneid eesti luule arengus. Tema oli esimene, kes sai hakkama selliste nõudlike teoste tõlkimisega, nagu on näiteks Homerose „B a t r a c h o m y o m a c h i a“ („Konnade ja hiirte sõda“) ja „O d ü s s e i a“, millest ta eestindas viis laulu. Neid tõlkeid võib pidada oma aja kohta nii värsimõõdu kui

ka sisulise külje edasiandmises meisterlikeks. Ka Bergmanni enese luuleharrastus pakub mõndagi uut nii rütmi vahelduse kui ka stroofikujude mitmekesisuse suhtes (trohheiliste värside kõrval, mis domineerivad, ta kasutab jambilisi, daktüülilisi, anapestilisi, amfibrahhilisi ja heksameetrilisi värse; välisvormilt omal ajal haruldasi sonette ja tertsiine). Selle kõrval on ka puhtkeeleline külg eeskujuga pakkuv. Sisuline külg jääb seevastu suurel määral epigooniliseks. Eriti lüürika alal on Bergmann silmapaistvalt oma suurimate eeskujude Kreutzwaldi ja Koidula jäljendaja. Enam tuleb hinnata ta lüüroepilist loomingut ballaadide näol, mida parimini esindab „Ustav Ülo“. Selle üldtuntud ülevalt traagilise ballaadi aineks on eestlaste ennastohverdavalt julge vägilaslik võitlus maale tungivate saksa vallutajate vastu. Vaenlase poolt tabatud Lembitu käskjalg Ülo jääb ennastsalgavalt ustavaks oma ülesandele ja täidab selle kindlameelselt oma elu hinnaga. Kui ta pea oli visatud saksa rüütlite pool piiratud linna, hüüdis eestlaste vanem Valdeku:

Sa vendade päästmiseks surid nüüd:

Sind kiidavad tuleva põlve hüüd.

Need ühiskondlikult häälestatud ballaadi lõppvärsid on parimad, mida Bergmann eesti luulele on suutnud pärandada. Muidu jääb aga tema luuleharrastus ideoloogiliselt mõnelgi puhul enam tagasikiskuvaks kui edasiviivaks, sest niivõrd hoolikalt kui Bergmann on püüdnudki oma loomingus käsitleda varasema rahvusromantilise kirjanduse edasiviivaid ideid, on see peagu alati jäänud elamuselt liiga pinnaliseks, hootuks ning üldsõnaliseks, et omada mõju.

Bergmanni alustatud klassikalisema luulevormi harrastust näeme ka Väike-Maarja luuletajate Jakob Tamme ja Jakob Liivi loomingust.

J. Tamm (25. IV 1861 — 13. VII 1907), pärit Lõuna-Tartumaalt moonakaperekonnast, saavutas suure õpihimu ja töökusega, vaatamata suurtele ainelistele raskustele, Tartu venekeelses seminaris algkooliõpetaja kutse. Seminaristina Tamm pääses kooli tolleaegse eesti keele õpetaja M. Veske ja mõne kaasõpilase kaudu kokkupuutesse rahvusromantilise liikumisega. Samal ajal alustab ta ka oma kirjanduslikke katsetusi kooli käsikirjalises ajakirjas „Seminari sulemehed“.

Pärast kooli lõpetamist (1881) Tamm tegutseb mõned aastad õpetajana Pilstveres, Põltsamaa Aleksandri-koolis ja asub siis (1893) Väike-Maarja kihelkonnakooli juhatajaks, kus ta töötab hinnatud kirjandusehuvilise pedagoogina elu lõpuni, äratades ka oma õpilastes, kelledest mainimisväärsemaks tuleb pidada A. H. Tammsaare't, elavaid kirjanduslikke huve.

Tamme ta eriala, ballaadide loomingule juhtisid eeskätt J. Bergmanni ballaadid ja A. S. Puškini romantilised luuletused, mis muuseas pakkusid ohtralt eeskuju rahvaluule ja ebausumantika kasutamises. Ained valis Tamm eeskätt eesti folkloorist, aga ka ajaloost ja kaasaegsest elustki. Kuid igalt poolt ta püüdis leida seda, mis näis kuidagi müstiline, õudne ning viirastuslik. Ühenduses elu varjupoolte kujutamise ja puudu Tamme loomingus aga ka üsna asjalikud tõsielulised pildid.

Mainigem siin Tamme tähelepanuväärsemaid ballaadidest rahvajutuainelist „Orja kivi“, kus jutustatakse mõisast põgenevast orjast, keda jälitatakse. Mõis ei halasta, halastab küll aga kivi, kes surmani kurnatud ja puhkust otsiva orja all muutub pehmeks istmeks. Ori leitakse kivil surnuna, kuid leidjaid kohutab ta istmejälg kivil, mis seal püsib sündmuse igaveseks mälestuseks.

Ballaadis „Ahervars“ antakse üsna realistlikke pilte vanast ausast ning töökast püttsepast:

Suve teise põllul
leidis tema tööd,
ja ka tühjalt tal ei
läinud talveööd.

Pütipuid ta ostis.
Tegi pütte siis,
müügi tarvis valda
kelgu peal neid viis.

Kuid selle rahulikult töötava sauniku elukohast ja elust enesestki jääb mõisa hoolimatusest ainult ahervare, mis möödujais äratav kurbi mõtteid. Aine on võetud elust ja antud edasi mõjuva lihtsusega.

Puhtmuistendilise fantaasiapildi parimaks näiteks, ilma et see oleks kuidagi seotud tõsieluga, on ballaad „Vesineitsi“, mille käsitus on Tammel teiste ballaadidega võrreldes kõige koondatum.

Tamme eepilise luule silmapaistvamaks puuduseks on liiga venitatud ning puine sündmustikuarendus, millega seltsib tavaliselt rahvajuttude sündmustikku kuivalt ning hõredalt refereeriv sõnastus. Ka liiga vähest dramaatilist keskendust võib kompositsioonile ette heita. Kuid sellest kõigest hoolimata on Tamme ballaadid ometi üldiselt hinnatavamad kui suurem enamik järelromantilist lüüro-epikat. Nende side rahvapärase muinasusundi ja muistendimaailmaga tundub võrreldes siiski kõige loomulikum ning tõsielulähedasem. Tamme harrastatud müstika, milles ei puudu ka vagatsemiskaldused, on küll põhiliselt reaktsiooniline, kuid siiski tuleb hinnata ta paljude ballaadide rahvapärast ühiskondlike väärnähtuste taunimist, mille osatähtsus ületab sageli kõik muu. Siin näidatakse mõisahärraste karjuvat ülekohtu, orjuse ja mõisaelu koledusi, ahnust ja ihnust ja nõutakse seega kui

mitte otseselt, siis kaudselt töötavale eestlasele inimlikumaid ja ratsionaalsemaid elamistingimusi.

Vene kuulsa valmikirjaniku Krõlovi eeskujul on Tamm kirjutanud ka rea valme. Ta iseloomustab neis oma aja ühiskonda, kus nagu loomakarjas „kangem rusub kehvemat, ja kehvem jälle — kehvemat“ („Punik“), näitab pimedat hävitamiskirge nende väärtuste suhtes, mida isik pole ise enam võimeline kasutama („Siga“) jm.

Tamme lüürika, eriti loodus- ja armastuslüürika osas, on niisama osalt esileküündivam ta kaasaegsete omaga võrreldes. Mainigem esimeselt alalt vabadustunge allegooriliselt kajastavat luuletust „Lained“ ja meeoleukat kevadheline laulu „Kilin-kölin“.

Tamm on eesti luules esimene, kes lõi tihedama kontakti vene luulega, tõlkides sellest andumusega eriti Puškini, Lermontovi ja Krõlovi luulet ja võttes neid autoreid oma loomingus eeskujuks. Selle kõrval on Tamm tõlkinud aga ka saksa klassilist luulet (L. Uhland, Fr. Schiller jt.) ja neistki omakorda mõjusid ammutanud.

J. Tammelt on ilmunud „Ärganud hääl“ I ja II (1883—1886) ja pärast surma „Jakob Tamme lugulaulud“ (1914).

Kolmas hilisromantilise kirjanduse lüüro-epik Jakob Liiv (28. II 1859 — 17. I 1938) on avaldanud teoseid nii lüürika, eepika kui ka dramaatika alal.

Nagu Tamm nii on ka Jakob Liiv tegutsenud kirjandusliku loominguga õpetaja kutsetöö kõrval asjaarmastajana. Väike-Maarjas hulk aastaid lähedas kokkupuutes olnud Jakob Tammeaga, on nad teineteist vastastikku mõjutanud ja loomingule virgutanud.

Jakob Liivi tuleb eeskätt hinnata lüürikuna ning eepikuna. Oma isamaaluules Liiv märgib õigesti oma aja isamaalüürika pinnalisust, kus luuletajad isamaad „kaunilt seatud sõnadega

kiidavad ja kiidavad, kiites aega viidavad“. Teiseks tähtsaks momendiks ta isamaaluules on kindel venestuse eitamine. Kandvamat lüürilist meeleolu leidub kõige enam Liivi lapsepõlve kodukohaga seotud looduslüürikas, nagu luuletuses „Kodujärv“ jt., kus näeme lähenemist tõsielule.

Eepika alal on Liiv tootnud rea allegoorilisi lugulaule, kus ta kujutab arvustavalt kas kaugete, idamaiste tegelaste või loomade kaudu kohalikke venestusaegseid olusid ja tegelasi. Nii märgib Liiv näiteks Grenzsteini osa juba ühe oma allegooria pealkirjas „Tuulelipp“, C. R. Jakobsoni surma kujutab „Luigepere“ ja Jakobsoni ning Hurda vahelist võitlust pikem lugulaul „Kõrve lõvi“ (1898). Lugulaulud ise pole kergetiloetavad oma venitatud, hoota sündmustikuarenguga ja tuimavõitu täitesõnalise väljendusviisi tõttu.

Jakob Liivilt ilmunud tähtsamaiks teoseiks on 3-andeline luuletuskogu „V i r u k a n n e l“ (1886, 1891, 1900), „J a k o b L i i v i k i r j a t ö ö d“ (1906) ja „L u g u l a u l u d“ (1918).

Käsiteldud lüüro-eepikuid iseloomustab üldiselt klassilisema vormi hoolikam viljelemine, ideoloogiliselt julguseta, väikekoodanlikult piiratud, teataval määral aga siiski kainenev ning realismile lähenev käsitlusviis.

4. Lüürikud.

Hilisromantiliste lüürikutena on kõige tähelepandavamad kaks luuletajat — Karl Eduard Sööt ja Anna Haava, kelle loomingus jätkub ärkamisaegse ideoloogia väikekoodanlikrahvuslik laad, kuid juba tunduvasti kainema idealismi ja suurema lähenemisega tõsielule. Šabloonitardunud ärkamisaegsete ühiskondlike teemade liiga väheütleva käsitluse asemel tõusevad nende loomingus esikohale luuletaja isikuga kitsamalt piiratud individuaalsemad ning intiimsemad ela-

mused ja sellega ühenduses uudsemat, julgemat ning isikupärasemat tooni.

Mõlema looming on kantud valdavalt eeleegilisest põhimeeleolust, mis Söödil on tingitud peamiselt murest isamaasaatuse pärast, Haaval armastusleinast. Esimene on niisiis eeskätt isamaalaulik, teine armastuslaulik.

K. E. S ö ö t (sünd. 26. XII 1862) on tegutsenud luuletajana, seltskonnategelasena, ärimehena ja ajakirjanikuna. Ta kasvas üles talumiljöö, suvel karjas käies ja talvel õppides. Nii omandas Sööt kreiskooli hariduse. 1886—1893 töötas Sööt Grenzsteini „Oleviku“ toimetusliikmena. Ta esimesed luuletuskatsed kannavad Grenzsteini kuivalt intellektuaalse ja mängleva luule mõjujälgi. Koos töötades selgub hiljem ideoloogiline vastuolu. Sööt ei saa leppida Grenzsteini venestamispoliitikaga ja lahkub toimetusest. Oma edaspidises luuleharrastuses püüab Sööt saavutada mõnede saksa romantiliste autorite (Heine jt.) eeskujul kergeis lühivärssides rahvapärast tunnetuslihtsust kaudse, ääri-veeri mõista andva väljendusviisiga. Meie tolle aja lüüro-epikute klassilise vormisulguse, retoorilisuse ja hoolika täisriimi taotlused jäävad Söödi luulele võõraks.

Sööt alustas oma luuleloomingut küll peamiselt armastuslüürika tähe all, kuid peagi hakkab selles võtma esikohta isamaaluule. Tundes igal pool enese ümber rahvast hävitada püüdvat venestussurvet, on Söödi 90-ndate aastate isamaaluule kantud masendusmeeleolust: häving, surm ja lein on siin peamotiiviks. Ta iseloomulikumaid luuletusi sellest ajajärgust on „Pärast hallaööd“ (1893), kus luuletaja kannab oma meeoleu piltlikult üle loodusele. Kujutatud hävitav hallaöö on ilmselt venestuse võrdkujuks.

Masendusmeeleolude kõrval Sööt näitab, et tal kõigest hoolimata ei puudu siiski ka usk rahva elujõusse. Aga ta väljendab nii oma lootusi kui ka pettumusi tagasihoidlikumalt

ning realistlikumal pinnal, kui tehti seda varem: olude surve on olnud selleks liiga rusuv, et luuletaja oleks võinud leida sõnu kõrgel liikuvaks pidulikuks paatoseks. Viimast ei luba talle ka ta tagasihoidlik tüse maalähedane tundelaad. Seda tõsielule lähenemist tuleb hinnata Söödi isamaaluules kõigepealt.

Sööt alustab oma luules aktiivset võitlust selliste oma aja aktuaalsete ühiskondlike nähtuste vastu, nagu paremate jõudude väljarändamine maalt, võõrdumine oma rahvast, kohalik ümberrahvustumine, tuleviku-usu ja iseteadvuse puudumine, rahvajuhtide tuulelipulik meelsusemuutus jm. See võitlus tol ajal valitseva klassi — talunike ning väikekodanlike haritlaste huvide eest oli aus, siiras ja teataval määral ka edasiviiv. Ühiskonna eri klasside vastuolu luuletaja veel ei märka, töölisklass ja teised kehvemad rahvaklassid jäävad välja ta huvipiirkonnast kuni 1905. a. revolutsiooni mõtlemapanevate sündmusteni. Pärast seda luuletaja pilk näib terituvat nägema ka seda oma aja ühiskondlikku ebaõiglust, mis andis end kõige teravamini tunda vaesema rahvakihi juures. Kõige selgemini kajastub see tõlgelaenulisest luuletusest „Näojume pimedas kahvatab“ (1910), kus konstateeritakse, et elu veskikivid jahvatavad ainult rikastele, vaesed peavad aga nälgima ning põdema pimedais kortereis suutmata endile küllaldaselt osta leiba ja valgust. Kuna Söödis ei ole revolutsionääri, siis ei leia ta sellest kodanliku ühiskonna ummikust mingit reaalselt väljapääsuvõimalust.

Aktiivse ning edasiviiva momendina tuleks hinnata Söödi lüürikas siin-seal avalduvat satiiri, mis on mõnigi kord küllalt tabav. Ta pilkab ülihellitatud perepoega („Tõistre Nannu“), tööst kõrvalehoidja virisemist ja kaeblemist eluraskuste üle („Meie Mikukene ohkab“), rikka peretütre piiritut tantsuhimu ja arvamust, et töö on kohane ainult vaesetele („Meie Leenikene tantsib“) jms.

Armastuslüürika on luuletuste arvult Söödi kõige ulatuslikum liik. Ka siin võime märgata suuremat elamuslikku ehtsust ning tõsielule lähenemist. Ääri-veeri mööda väljendusviis, kerge ning mänglev, on siin eriti moes. Esikkogust „A s a s i e d“ (I 1890, II 1891) on saanud üldtuntuks sellistest luuletustest „Nõel“ ja „Varas“, mis jätkavad pisut tihedamal kujul Veske samalaadilist väljendusviisi. Ühtlasi võime konstateerida armastusluule osas kõige väljapaistvamalt H. Heine luule mõjusid kontrastiprintsiibilises kompositsioonis kui ka väljenduslaadis.

Luuletuskogust „S a a t u s“ alates hakkab armastuslüürikas vallatlev naljatlemine asenduma eelegilise põhimeeleoluga, millega kaastub sisuline süvenemine. Järgmises värssikogus „M ä l e s t u s e d j a l o o t u s e d“ (1913) annab Sööt juba oma parima romantilise armastuslaulu, elegia „Metsateel“, kus ta napolisõnaliselt, kuid sugestiivselt kujutab kauge nooruse hääbunud armastusõnne mälestust.

Söödi loodus- ja koduluule on niisamuti eelkäijate omaga võrreldes tunduvalt realistlikum, kajastades lapsepõlve kogemuste järgi taluelu, külaolustikku ja nendega seotud looduse muljeid.

Romantikuna on Sööt olnud huvitatud ka muistendilisest rahvafantaasiast, millest ta on andnud tihedas sõnastuses üksikuid meeldesöövivaid pilte, nagu luuletuses „Koerakoonud“, ballaadis „Katk“ jt.

Ideoloogiliselt on Söödi luule, kuigi tugeva progressiivse kallakuga, pakkunud vähevõitu uut, püsides põhijoontes ärkamisaja idealismi ja rahvusromantika piirides. Kuid tuleb hinnata ta luule vabanemist järelärkamisaja kunstlikult paisutatud meeleoludest, ta kasvavat tunnetehtsust, rahvalikkust ja lähenemist tõsielule. Ta värsitehnika on teinud läbi kogu eesti luule vormilise arengu tänapäeva tasemeni ning sel alal on Sööt ainuke vanema põlve luuletajaist, kes on ol-

nud võimeline progressi täiel määral kaasa tegema, jäädes seejuures ühtlasi iseseisvaks.

Söödi luule parimik on koondatud valimikku „Aastate kajastus“ (luuletused a-st 1883—1924). 1937. a. ilmus Söödi viimane, rohkete illustratsioonidega värsikogu „Kuu-sirbi õsu“. Hiljem on talt ilmunud veel „Kogutud luuletused“.

Kui Söödi luulet iseloomustab uudse joonena erisugune intiimse ning hella tundetooni viljelus, siis meie esimese suurema armastuslüüriku Anna Haava luuleloomingu kohta võime väita sedasama veelgi suuremal määral.

Anna Haava (sünd. 15. X 1864) on pärit Põhja-Tartumaalt Kodaverest ja nagu Söötki üles kasvanud taluniku lapsena külamiljööös, mille loodusest kui ka inimestest on talle jäänud sügavaid muljeid. Saanud kõrgema tütarlastekooli hariduse, ta elatub õpetajana ja halastajaõena Eestis ja Venemaal. 1898. aastal tabab teda ühtlasi ema ja armasama surm, milledest viimase mõju on olnud ta loomingule eriti valdav. 1900—1906 elab Haava oma kodutalus tehes talutööd ja täites perenaise kohustusi. 1906. aastast alates on Haava tegutsenud Tartus aja- kui ka ilukirjanduslikul alal.

Enne Haava loomingut ei saa rääkida isikupärasest armastuslüürikast valdavamal kujul. Armastuslüürika enne teda oli liiga pinnaline, elamuste isikupärasest väljendusest hoiduv. Kui see saavutas paremail juhtudel mõju, siis eeskätt lihtsuse, südamlikkuse või romantilise aatelisusega. Haava tõi siia juurde nii elamuste sügavust kui ka mitmekeesisust: ta armastuslüürika väljendas meil enneolematu siirusega vallatlusi, rõõmuhõiskeid, piinarikkaid kannatusi ja kurbi igatsusi. Oma aja šablooni teenivas luules oli see värske ning haarav ja tõi luuletajale algusest peale teenitud kuulsuse.

Haava armastusluule parimik sisaldub ta esimestes värsivihkudes „Luuletused“ I—III (1888, 1890, 1897). Valda-

vaimaks põhimeeleoluks on neis kurbus ja kannatus, mis on tingitud luuletaja sügavast kiindumusest varasurnud armsamasse. Sellised üldist tunnustust võitnud ja imetelu äratanud romantilised luuletused, nagu „Ei saa mitte vaiki olla“, „Üks ainus kord veel tahaks“, „Lauluke, sõua sa“, „See oli ilusal õiekuul“, „Hinge hellal igatsusel“ jt. tähendavad oma spontaansuse ja elamusliku ehtsuse ning värskusega eesti tolle-aegse armastusluule tunduvat tõusu. Toogem neist näiteks esimese:

Ei saa mitte vaiki olla,
lauuviisi lõpeta:
Vaikimine oleks vale,
sunniks südant lõhkema.

Tahan õige tasa laulda,
tasa kannelt helista',
et ei sind, mu kõige kallim,
lauluga ma tülitä.

Aga kui torm minu kandlelt
kostab siiski kõrvu sull',
siis sa ise oled süüdi,
miks nii armas oled mull'.

Haava edaspidises armastuslüürikas (kogud „Lained“ 1906, „Ristlained“ 1910 jt.) võib märgata noorusliku värskuse kaotust, välja arvatud üksikud spontaansemad luuletused, nagu „Ju õitsevad kõik hellerheinad“ jt.

Juba „Luuletuste“ I andest alates võib Haava armastuslüürikas konstateerida tugevat H. Heine mõju, mis üksikuis luuletustes muutub koguni ilmseks jäljendamiseks („Sa kõige armsam mulle“). See mõju kestab väljapaistvamalt III andeni, tungides osalt ka teistesse luuleliikidesse. Eriti märgatav on sarnasus sellistes ühismotiivides, nagu kihvti valamine, valu vaigistamine käe pealepanekuga ja armsama ilmumine unes. Stiilivõttest on väga heine-pärased antitees ja rohked kordusfiguurid, kompositsioonilt kontrasti- ja tõsuprintsiibi kasutamine.

Ühiskondlikku elementi esineb Haava varasemas luules väga vähe, kuid pärast 1905. a. revolutsiooni see kasvab silmapaistvalt. „Luuletustes“ on teataval määral ühiskondlikult häälestatud humoristlikult tõsielulised kombekujutused, kus Haava naeruvääristab taluniku liigset iseteadvust ja enesekiitust („Mis Mats mõtleb“), harrastuste ebapüsivust („Tõnu tahtis bassi laulda“), hurjutab kadakasaksa, kes jätab emakeele kööki („Köögis seisab“), „Lainetest“ (1906) peale kasvab järsult luuletaja kaasaelamine ajale ja ühes sellega protestimeeleolu sotsiaalse ebaõigluse puhul. Kuivõrd endine noor religioosne armastuslaulik on vahepeal kasvanud ja küpsenud juba usunähtustesegi suhtumises, näitab luuletus „Mõök ühes, piibel teises käes“, kus Haava tabavalt paljastab imperialismi misjonitöö taga.

Mõök ühes, piibel teises käes
ja ahnus südames —
nii ristirahvas usutööd
teeb paganate seas.

Ees astub armuõpetus
ja kannul kaubakavalus,
ja soldatid ja surujad
kõik rändavad ja rühivad:

„Arm, rahu olgu teiega!
Kuid andke meile linnad, maa,
ja õigused ja kasud kõik,
siis taevas teil on parem paik.

Või veel ei taha? Tundke siis,
et vägivald on meie viis!“

— — — — —
Ja vereojad voolavad
ja maad ja rahvad oigavad.

Ühtlasi võime konstateerida „Lainetes“ humoristlike kombe-
kujutuste jätkumist senisest tihedamal ning tabavamal ku-
jul, nagu „Kas on veel rohtu, mis avitab“, „Ilmar ise“ jt., mis
on saanud üsna populaarseiks oma aja veidruse näitajaina.

Haava viimastes värsikogudes („Põhjamaa lapsed“ 1913,
„Meie päevist“ 1920, „Siiski on elu ilus“ 1930) on huumorit
asendanud peagu täielikult satiir. See on sihitud reas luule-
tustes kõigepealt noor-eestlaste liigse vormilise modernitse-
mise ja enesehellitamise ning enese ülehindamise vastu. Kuid
luuletaja naeruvääristab tabavalt ka värvimütsides joobnud
„kultuurikandjaid“ ja kodanliku seltskonna teesklevaid hu-
maansustarbeid, mis rahuldavad pärja asetamisega luuletaja
hauale, kes eluajal on oma tuulises katusekambris näinud
ainult „reumalilli“ (vt. luuletused „Kultuurikandjad“, „Kui
puhus mu katusekambril tuul“ jt.)

Isamaa-, kodu- ja loodusluule jääb Haava loomingus üsna
tagaplaanile, on kantud idealismist ja ilutsemistarbest, kuigi
ei puudu ka mõned realistlikumad jooned, mis on vähem
silmapaistvad kui Söödil.

Nagu Söödi nii hindame ka Haava luuleharrastuse lähene-
mist tõsielule, selle endisest üksikasjalisemat kajastamist, väl-
jenduse rahvapärast lihtsust ja südamlikkust. Viimaste oma-
dustega on seletatav nii Söödi kui ka Haava luule suur popu-
laarsus. Väga paljudele nende luuletustele on loodud viisid
ning nad on saanud sageli otse rahvalauludeks. Ideoloogiliselt
jäävad mõlemad üldiselt väikekodanlik-rahvusliku idealismi
piiridesse, kuid tugeva edumeelsuse kallakuga.

Vormilt on Haava luule šabloonne. Valdaval kohal on
trohheilise värsimõõduga nelik-stroof. Riim on kulunud ja sa-
geli juhuslik. Luuletuskogust „Lained“ alates kohtame vaba-
värssi, mida luuletaja ei suuda enamasti kasutada küllalt ots-
tarbekalt ja mis seetõttu muutub vormilageduseks. Haava

püüab kasutada ka rahvalaulu värsivormi, keelt ja stiili, aga jääb selles ebajärjekindlaks ja liiga sageli komistavaks.

Haava luuletustest on antud välja valikteos „Luuletuskogu“ (1924).

Mainimist väärrib lõpuks ka Haava ainus jutukestekogu „Väiksed pildid Eestist“ (1911). Selles sisalduvad jutud ja meeolupildid kujutavad enamvähem tõsieluliselt luuletaja kodutalu ümbrusest pärit olevaid isikuid ja sündmusi või katkeid luuletaja enese eluloost (näit. „Koolist“). Konkreetne kujutamiskiis, jutustamise soe toon, elav, sõnarikas rahva-keel teevad jutukogu huviga loetavaks, seda enam, et nende jutukeste kaudu saame üsna usaldusväärseid andmeid luuletaja kasvamiskoha olustikust.

SISUKORD.

	Lk.
Rahvusliku ärkamisaja kirjandus (1860—1890)	3
Ajajärgu olustik, juhid ja põhisuunad	3
I. Rahvusromantilise kirjanduse kõrgaeg (1860—1880)	15
1. Juhan Weizenberg	15
2. Friedrich Kuhlbars	16
3. Lydia Koidula	19
4. Ado Reinwald	31
5. Mihkel Veske	35
6. Jakob Pärn	39
7. Juhan Kunder	45
II. Järel- ja hilisromantiline kirjandus (1880. a. alates)	49
1. Eduard Bornhöhe	51
2. Andres Saal	56
3. Lüüro-eeplikud	58
4. Lüürikud	63

Ladumisele antud 23. II 1945. Trükkimisele antud 30. III 1945. MB-01419.
Trükiarv 4200. Trükipoognaid 4,5. Trükikoja tellimise nr. 205.
Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn.

На эстонском языке.
Б. Сээт. История эстонской литературы.

Rbl. 3.25

A-15613 ^A _v